

NAGY BALÁZS

**A GYULAI NÉMETSÉG TÉRHASZNÁLATA
NÉMETVÁROSON**

TARTALOM

Bevezetés	13
A tér szerepe a helyi identitásban	13
Kutatási módszerek	15
A gyulai németiség története és szokásai a kezdetektől napjainkig	18
A 18. század	18
A 19. század	22
A 20. század	24
A rendszerváltástól napjainkig	30
A gyulai németiség ünnepei és szokásai	31
Emlékek a múltból	32
Németvárosi szokások napjainkban	36
Sváb bál	36
Márton-nap és Téltemetés	38
József-nap	40
Németvárosi Advent	40
Németvárosi Disznótoros Farsang	41
Málenkij robot: elhurcolás és hazatérés	42
Tojásfa állítás és Betlehemezés	43
Németvárosi Pünkösöd	43
Szilvalekvárfőzés	44
A gyulai németiség terei	45
Az Apor tér és a Szent József templom	45
A Német Klub	47
A Máriás-ház	48
Emléktáblák, emlékművek és utcanevek (utcanév katalógus) ..	49
Identitás és térhasználat	55
Szakralitás és a németiség viszonya Gyulán	56
A kisebbségi önkormányzat szerepe	58
Németidentitás Gyulán	60
Rövidítések	61
Irodalom	62
Abstract	68
Képmelléklet	70

BEVEZETÉS

A tér szerepe a helyi identitásban

Gyulán közel háromszáz éve él együtt, egymástól elkülönülő zárt tömbökben a magyarság, a némettség és a románság. A három etnikum egymástól nyelvében, vallásában és kultúrájában is eltér. Térfogalásuk rejtett tartalomként hozzátartozik a helyi kultúra lényegéhez.¹ Közülük ketten, a magyarok és a németek rendelkeztek a történelem során önálló önkormányzatisággal is, azaz egyfajta autonómiával.

A némettség – akárcsak a másik két etnikum – igyekezett jól érzékelhető módon kijelölni saját területét, egyértelműsíteni a határvonalakat. A következőkben ezeken a térkijelölőkön keresztül igyekszem bemutatni a német közösség múltját és jelenét. Ezekben a térkijelölőkben fejeződik ki ugyanis a némettség lokális identitása. Mindehhez szükséges megvizsgálni a helyi ünnepek és emlékművek térbeli helyét², eredetét és a hozzájuk kapcsolódó etnikus sajátságokat.

Az etnikai identitás vizsgálatakor az egyén és csoport kulturális reprezentációját vizsgáljuk.³ A reprezentáció kifejezi az őt létrehozó közösséget, annak valamely cselekvése révén.⁴ Ilyen identitáskifejező reprezentáció lehet a viselet, a felvonulás az ünnepségeken, vagy akár az emlékműállítás.⁵

Ennek a reprezentációnak egyik fontos eleme maga az emlékezet gyakorlata. Jakab Albert Zsolt szerint az emlékezetnek csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben az emlékhelyekben realizálódik, reprezentálódik. Az emlékezet ebben az értelemben a generációk közötti kommunikáció, mely a kultúrában zajlik, és mely akkor valósulhat meg, ha a kulturális tudás közös. Az emlékezet tehát kapcsolat a helyi társadalom jelene és múltja között az emlékhelyek ré-

¹ A. GEGELY András 1996. 19.

² BAKÓ Boglárka 2003. 11.

³ BINDORFFER Györgyi 1996. 17.

⁴ VEREBÉLYI Kincső 2005. 27.

⁵ BINDORFFER Györgyi 1996. 13–17.; VEREBÉLYI Kincső 2005. 27–28.

vén, így az emlékhelyek fontos részét képezik a gyulai németiség térhasználatának, egyfajta folytonosságot teremtenek a történelmi térben.⁶

Az identitás, bármilyen jelzővel látjuk el, nem önmagában való és nem is önmagában létező jelenség, hanem szándékos alkotás eredménye, egyfajta jelentéskonstrukció létrehozása: önmeghatározás, egyszerre azonosulás és elkülönülés. Az identitás alakulása és formálódása időben végbemenő folyamat – ezért szükséges a németiség teljes gyulai történetét górcső alá venni –, mely nem választható el a történelem során végbemenő gazdasági, politikai és kulturális változásoktól.⁷

Kutatásom során a témában fellelhető források és szakirodalom alapján, a gyulai németek megkérdezésével igyekeztem megtalálni azokat a térelemeket, melyek a múltban és a jelenben a német identitás kifejezőivé illetve a németiség térkijelölő elemeivé válhattak, legyen szó egy utcanevről, emléktábláról vagy közösségi épületről. Igyekeztem ezek szerepét nyomon követni a németiség életében, mindazon változások során, amiken a helyi német közösség átesett a történelem folyamán. Törekedtem rajtuk keresztül megtalálni és bemutatni azt, ami a németiséget „jelenti” Gyulán.

Mindezekhez sorra veszem a gyulai németiség történetének legfontosabb eseményeit, bemutatom jelenlegi ismereteinket szokásaikról és ünnepeikről, kitérek a legfontosabb demográfiai és társadalmi változásokra – különösképpen a nyelvhasználatra – mint a térhasználat elemeire.

Végezetül szeretném megmutatni, mennyire fontos szerepet játszanak ezek az elemek és terek a „sváb lokális identitás” 21. századi felvirágzásában, milyen jelentős szerepet játszik ebben a kisebbségi önkormányzat tevékenysége, melyek legfontosabb szimbólumaik. Reményeim szerint munkámmal betekintést nyújtok egy eddig Gyulán kevésbé vizsgált terület: a németvárosi olvasóköri és klubok életébe is, ezek társadalmi sajátságaiba és jelentőségébe a németvárosi társadalomszerveződés vizsgálatában a jövőre nézve.

⁶ JAKAB Albert Zsolt 2012. 15., 35–36., 46.

⁷ BINDORFFER Györgyi 1996. 13–14.

Kutatási módszerek

Mint Clifford Geertz megfogalmazta, az etnográfus elsődleges feladata, hogy kimenjen a terepre és visszajöjjön az ottani életre vonatkozó adatokkal. A terepen dolgozó kutató adatai általában a tapasztalat, mintsem egzakt mérés eredményei, mely a társadalomtudományok jellemző különbsége a természettudományokkal szemben.⁸ Különösen hangsúlyossá válik a *tapasztalat* akkor, amikor saját lakóterületünkön, mindennapjaink színhelyén végzünk kutatást.

Gyulaiként kutatásomat *saját társadalomban végzett*ként értékelem, az ilyen jellegű vizsgálatok minden hátrányával és előnyével együtt. Az efféle kutatás előnyeit az alábbiakban foglalja össze Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: a helyi elemek (szabályok) megismerésének jelentős részéhez nincs szükség adatközlőre, nincs szükség egy idegen nyelv elsajátítására, a befogadtatásért való küzdelemre, tisztában vagyunk a társadalom tagoltságával, a szubkulturális eltérésekkel, eleve a vizsgált társadalom fogalmait, kategóriáit használjuk.⁹

A Gyulán végzett kutatásom saját közegben való megtörténte nem zárja ki ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy a hagyományos, idegen társadalmakban alkalmazott kutatói módszereket alkalmazzam. A megfigyelés mellett idetartozik az adatrögzítés, interjúkészítés, a részvétel és az önreflexió.¹⁰

Az általam végzett kutatások módszertani alapjait a térhasználat vizsgálatára első sorban Mester Tibor *Mentális térképezés* című munkája jelentette¹¹, míg az emlékművek és emléktáblák vizsgálatához Klamár Zoltán több tanulmányát¹² és Jakab Albert Zsolt *Emléklítés és emlékezési gyakorlat: a kulturális emlékezet reprezentációi* Kolozsváron című munkáját vettem alapul¹³.

⁸ GEERTZ, Clifford 2001. 397., 404.; KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 379–380.

⁹ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 372.

¹⁰ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 374.

¹¹ MESTER Tibor 2007. 296–316.

¹² KLAMÁR Zoltán 2009a 140–148., 2009b 48–52., 2010. 85–92.

¹³ JAKAB Albert Zsolt 2012.

Keményfi Róbert szerint az etnikus térszerkezeti vizsgálatok első lépése a település történetének feltárása. Figyelemmel szükséges kísérni a terepen és a levéltárakban az együtt élő etnikumok demográfiai és betelepülési történetét.¹⁴

A városi térhasználat vizsgálatára vonatkozó módszerek egyike a megfigyelés, mely lehet strukturált (a kutató előre meghatározza, mi a megfigyelés tárgya, és a módszereket, amellyel végzi a tevékenységet) avagy strukturálatlan (minden fontos jelenséget figyelembe veszünk). A megfigyelés emellett lehet nyílt (a megfigyelés tárgya tud a megfigyelésről) és lehet rejtett (a megfigyelték nem tudják, hogy megfigyelik őket).¹⁵ A megfigyelést Mester Tibor a konkrét térhasználat megfigyeléseként értelmezve is kiemeli mint a tárgy kutatási módszerét. Előnye, hogy a közvetlen vizsgált térben zajlik, hátránya viszont, hogy gondos, kitaró munkát igényel.¹⁶

A megfigyelésnél hatékonyabb információgyűjtési módszer lehet az interjú, mely során közvetlen kapcsolatba lépünk adatközlőinkkel. Az interjú lehet kvantitatív (lényege a mérhető adatok gyűjtése, hasonlít a kérdőívhez) és kvalitatív (a kutatás alapkérdéseire, miérteire válaszol), ezek mellett az interjú lehet kötetlen és kötött, illetve ezek átmenete aszerint, hogy mennyire határozza meg az interjú kérdéseit és menetét előre a kutató. Az interjúkat emellett még több módon is csoportosíthatjuk megvalósulási körülményei és formái szerint.¹⁷ Mester Tibor a strukturált (előre rögzített, kötött kérdéseket tartalmazó) interjút ajánlja a térhasználat vizsgálatában.¹⁸ Magukat az interjú során gyűjtött adatokat óvatossággal szükséges kezelni, mint Mészáros Csaba figyelmeztet: „Az adatközlő néprajzi reprezentációt közöl a gyűjtővel, vagyis interjúk alkalmával az adatközlő az általa elképzelt néprajzi figyelem igényeinek megfelelő, illetve azt manipuláló kommunikációt folytat a gyűjtővel.”¹⁹

¹⁴ KEMÉNYFI Róbert 1996. 125–126.

¹⁵ MAJOROS Pál 2010. 106–107.

¹⁶ MESTER Tibor 2007. 311.

¹⁷ MAJOROS Pál 2010. 122–131.

¹⁸ MESTER Tibor 2007. 308.

¹⁹ MÉSZÁROS Csaba 2010. 182.

A térhasználatra vonatkozó adatgyűjtés további fontos eszköze még a forráselemzés. Itt az általánosan használatos szabály a *cui prodest* kérdés megválaszolása, nemcsak a történelmi forrásoknál. A „feladó” és a „címezett” ismerete teszi lehetővé számunkra a lehető legeredményesebb elemzést.

Az általam alkalmazott kutatási módszer – a fentiek ismeretében – elsősorban a résztvevő megfigyelés volt, melynek folyamán törekedtem a városrészen belüli eseményeken használt jelképek megfigyelésére (strukturált megfigyelés). A megfigyelt elemeket fényképen is rögzítettem a későbbi elemzés céljára. Mindezt félig strukturált interjúkkal egészítettem ki, melyekben a kérdések az *oral history*-ban (is) megőrzött, valamint a ma működő térhasználat köré csoportosultak. Adatközlőim zömmel a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzatból és a Német Klub tagjai közül kerültek ki, többségében idősebb tősgyökeres németvárosi lakosok.

Az etnikai terepen az adatközlő interjúalanyok narratívái nélkülözhetetlenek, hiszen ők a tradíció hordozói. Az úgynevezett *oral history interjúban* az etnikai csoporthoz tartozó egyének történelemmel és fontos eseményekkel kapcsolatos emlékeire fókuszálunk. Az *oral history*-val kapcsolatban felmerül a megbízhatóság problémája. Kétségtelen, hogy emiatt a történelmi háttér feltárásához az írott irodalomra is szükség van. Eltekintve azonban az *oral history* közlemként való érvényességétől, reprezentativitásától, nincs más lehetőség a mikro-történelmi és személyhez köthető adatok beszerzésére.²⁰

Az általam elemzett források: Németváros „belső” történetírása – Scherer Ferenc,²¹ Steib János²² –, emellett a *Gyulai Hírlap* című városi napilap, s kiváltképpen annak a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat szerkesztette *Csengettyű* című kétnyelvű (magyar–német) melléklete. Fontos forrásként kezeltem a Kisebbségi Önkormányzat „*Rozmaring*” nevű honlapját is – mint az önreprezentáció egyik napjainkban egyre fontosabb közegét – az itt megjelenő bejegyzésekkel, cikkekkkel és képekkel együtt. A németvárosi eseményekről tájékozta-

²⁰ BINDORFFER Györgyi 2008b 62-63.

²¹ SCHERER Ferenc 1938a; 1938b

²² STEIB János 1924.

tó plakátok, meghívók és felhívások szintén elemzésem részét képezték. Kiemelendő forrásaim voltak végezetül a kisebbségi önkormányzat tevékenységéről a városi önkormányzatnak írott hivatalos beszámolók (tájékoztatók), valamint kérvényeik és pályázataik, melyek mind betekintést nyújtanak a kisebbségi önkormányzat témánkban betöltött szerepébe.

A GYULAI NÉMETSÉG TÖRTÉNETE ÉS SZOKÁSAI A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A 18. század

Számottevő német népesség leginkább szervezett telepítés formájában került a mai Magyarország területére a 18. században, elsősorban a Német Birodalom katolikus vallású déli tartományaiából, mint Baden-Württemberg, Mainz és Frankfurt környéke, Pfalz, Hessen, Elzász-Lotaringia és a Saar-vidék. A mai Magyarországon öt régióra szokás osztani jelenlétüket: Nyugat-dunántúli határvidék, Dunántúli-középhegység, Baranya-Tolna, Bácska-Solti sík, és egyéb szórványok. Ez utóbbi csoportba tartozik Pest és Somogy megye német kisebbsége mellett a Békés megyei is.²³

Békés megyében ma öt településen laknak németek, ezek: Almáskamarás, Elek, Gyoma, Gyula és Mezőberény. A Békés megyei németek szigetszerű elhelyezkedésük következtében már letelepülésük időpontjában is kisebbségi helyzetbe kerültek, szemben a nyugat-dunántúli és Baranya-tolnai összefüggő németiséggel.²⁴

A megyébe először Gyulára érkeztek német telepések a *Grosse Schwabenzug* első szakaszában, az úgynevezett *Karolinische Kolonisation* keretében.²⁵ 1723-ban a gyulai uradalom földesuránál, báró

²³ BOTTLIK Zsolt 2003. 73.

²⁴ SZABÓ Ferenc 2008. 299–300.

²⁵ BALASSA M. Iván 1989. 31.; SZABÓ Ferenc 2008. 303.

Harruckern János Györgynél²⁶ jelentkezett „néhány német család, mely hajlandóan nyilatkozott, hogy a gyulai uradalomban letelepedjen”.²⁷ A telepesek első hulláma 1724–1725-ben érkezett a bajorországi alsó-frankföldi Würzburg környékéről, elsősorban Gerolzhofen, Airling és Mulfingen településekről.²⁸ A második hullám az 1738-as pestisjárvány után, az 1740-es években jött Gyulára szintén bajor illetve osztrák területekről. Ez a második betelepülés jelentette a későbbi német lakosság jelentősebb alapját.²⁹

Harruckern János a magyarokkal való összetűzés elkerülése végett külön telepítette le a németeket a mai belvárostól nyugatra, a Körös által elzárt szigetre.³⁰ E sziget határai a mai Élővízcsatorna, az egykori Kis-Körös és a Szent János-árok voltak.³¹

A betelepülők szőlő- és gyümölcstermesztési kultúrát, valamint építészeti kultúrát és kézműipart hoztak magukkal.³² Általuk került a városban túlsúlyba a katolikusok más felekezetűekkel szemben.³³

A város a németek betelepítésével két részre szakadt: Magyar- és Német-Gyulára (1. térkép).³⁴ A németek különállását biztosította a zárt telepítés (sziget) mellett a közigazgatási önállóság, a vármegye által megkívánt merev elzárkózás és a használatba kapott úrbé-

²⁶ Harruckern János György (Schenkfeld, 1664. március 25. – Bécs, 1742. április 18.) A Császári hadak élelmezési biztosa a török elleni háború, majd a Rákóczi-szabadságharc idején. Szolgálatai elismeréseként kapta bárói címét, továbbá királyi adományként Békés, Csongrád és Zaránd vármegyei birtokait, köztük Gyula és Szentes városokat. 1729-től Békés vármegye főispánja. A németek mellett a szlovákok Békés megyébe telepítése is az ő nevéhez kötődik. MÉL 1967. 678.

²⁷ SCHERER Ferenc 1938a 279.

²⁸ KOVÁCS József 2011. 106.

²⁹ ÁCS Zoltán 1980. 300.; SZILÁGYI Miklós 1976. 5.

³⁰ BECSEI József 1979. 321.; SCHERER Ferenc 1938a 280.

³¹ SCHERER Ferenc 1938a 280–281.

³² D. NAGY András 1995. 4.

³³ 1730-ban Gyulán 116 magyar, 100 német és 34 román családot írtak össze. 1746-ban a magyar katolikus hívek száma 173, a németeké 175 család. KOVÁCS József 2011. 106.; SCHERER Ferenc 1938a 293.

³⁴ BECSEI József 1979. 321.

ri föld elkülönítése a magyar-gyulaiakétól.³⁵ A közigazgatási önállóság egyik biztosítékeként 1734-ben a németek saját bírót választottak és valószínűleg már ugyanettől az évtől önálló tanítójuk is volt.³⁶ Német-Gyulán ekkor még a tanítói és jegyzői hivatal egymással egybe volt kötve, így a tanító a közigazgatási feladatokból is kivette a részét.³⁷ A különállást erősítette ezek mellett a saját – német (anya)nyelvű – káplán és kántor megléte.³⁸

Bizonyos tényezők kedvezőtlenül hatottak a németség önállóságára. A két városrészt a megyei közigazgatás és a földesúr a közterhek terén egy városnak tekintette. A földesúr az éves vásártartás jogát (1723-tól), mely a mezővárosi jogállás „feltételének” is tekinthető, kizárólag Magyar-Gyulának adományozta.³⁹

A gazdasági tényezők mellett fontos szerepet kap a vallás is. Ugyan a Gyulára érkező buzgó katolikus németek – mély lelki elhagyatottságukra hivatkozva – már a kezdetektől igényt tartottak saját lelkipásztorra, önálló plébániát mégsem kaptak, lelki gondozásukról a magyar-gyulai plébános gondoskodott. A városnak egy katolikus temploma – a Nádi Boldogasszony templom – volt, melyet a magyar és német ajkú hívek közösen használtak, oly módon, hogy a magyar mise után tartották a német nyelvű misét.⁴⁰

A gyulai németek első kápolnájukat Német-Gyulán, az egykori gulyalegelőn építették fel 1736 körül. 1755. augusztus 10-ére – a német ajkú lakosság növekedésével – új, nagyobb templomot emeltek ennek helyén.⁴¹ Évente kilenc napon tartottak benne szentmisét: Sebestyén, József, Flórián, Orbán, Donát, Rókus, Rozália, Vendel és Márton napján.⁴² A Kálvária-kápolna építési ideje ismeretlen, egy

³⁵ SZABÓ Ferenc 2008. 310.

³⁶ SCHERER Ferenc 1938a 281., 328–329.

³⁷ KOVÁCS József 2011. 112.

³⁸ KOVÁCS József 2011. 122.; SCHERER Ferenc 1938a 329.

³⁹ ÁCS Zoltán 1980. 295.; SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴⁰ KOVÁCS József 2011. 106., 128.; SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴¹ D. NAGY András 1995. 7.; KOVÁCS József 2011. 109–110.

⁴² SCHERER Ferenc 1938a 296–297.

1763-ból fennmaradt számla igazolja, hogy ebben az évben már felújították.⁴³

Német-Gyula 1762-től kiváltságos mezőváros, melyet a bíró és az esküdtek tanácsa irányított. 1772-től a városban szétválasztják a tanítói és jegyzői teendőket.⁴⁴ Ugyanettől az évtől azonban az urbárium bevezetése a két várost részben közös legelőre kényszeríti.⁴⁵ 1795-ben önálló iskolaépületet építenek a németek. 1797. június 8-án – a régebbi, a két város által közösen használt katolikus temető megtelése miatt – Német-Gyula részére a „Körös vizén túl” saját temetőt jelölnek ki, mindmáig ez a német temető (1. kép). 1798-tól a német-gyulai kápolnában mindennap tartanak szentmisét.⁴⁶

Mindezek a tendenciák egy a 18. század során erős önállósággal rendelkező gyulai németsegről árulkodnak. Ennek az önállóságnak részben vagy egészében biztosított alapjai: a területi különállás, az önálló belső közigazgatás és oktatás, valamint az anyanyelvi vallásgyakorlat lehetősége. A vallásnak a német identitásban betöltött szerepét mutatja azoknak a német vagy a németséghez kötődő szenteknek a sora, kiknek ünnepén már a század közepétől a saját kápolnájukban – a maguk „kisebb pátriájában” – vehettek részt a misén a német káplán celebrálása mellett. A „magukkal hozott” szentek tiszteletét kísérelhetjük nyomon a 18. századi anyakönyvek kapcsán is. Különösen nagy hangsúlyt kap a gyulai németeknél Szent József tisztelete. Szent József a betelepülő németség óhazájának, Ausztriának és Bajorországnak a patrónusa, emellett a kézműves munkák védőszentje is, mellyel a betelepülők egy jelentős része foglalkozott. Nem véletlen tehát, hogy Gyulán e században a legnépszerűbb férfinév a József volt. A József mellett még a Sebestyén név népszerűségét szükséges itt kiemelnünk, gyakorlatilag folyamatosan használatban van a gyulai németsegnél.⁴⁷

⁴³ KOVÁCS József 2011. 110.

⁴⁴ D. NAGY ANDRÁS 1995. 4.

⁴⁵ SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴⁶ SCHERER Ferenc 1938a 301–302.

⁴⁷ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 24–25.; 35–37.

A 18. század végéről Metz György és feleségének hagyatéka enged némi betekintést számunkra a kor gyulai német viseletébe. A leltár viseletre vonatkozó tételei az alábbiak: „egy setét kék posztóból való kabát; egy veres Laibli; egy világos kék ujjas Laibli; egy fekete bugyogó ótska Laiblival; öt és csak rongyból álló ingek; egy férfinak való czipo csattal; egy kötött vagy stráng czizma; egy kék vislet ótska Szoknya; egy fehér Recli; egy sellyem egy tarka Reclie; fehér kék sávos szoknya; asszonyi viselt ingek”.⁴⁸

A 19. század

A 19. század több fontos változást hoz az addig nagyjából autonóm német közösség életében. E változás előjeleként értékelhető a magyar nyelv használata előbb a köz-, majd a magánügyekben. A német-gyulai tanács már az 1790-es években magyarul levelez az uradalommal. Az 1800-as évek elején egyes belső nyilvántartásokat (mint például a katonaaállítási lajstrom) is magyarul vezetnek. Az adásvételi szerződések az 1820-as, a végrendeletek az 1830-as évektől készülnek magyar nyelven.⁴⁹

1834-ben Német-Gyula mezőváros lett, megkapja a bírói palcát és a városi pecsétet.⁵⁰ A reformkori eszmei és gazdasági változások, mint az országban másutt, úgy Gyulán is éreztetik hatásukat. Az 1848–49-es szabadságharcban a gyulai németek is részt vettek. A közös történelmi sors átélése, a közös hazáért vívott harc, a hazafias érzés nagymértékben előrelendítette a magyarsághoz való tartozás tudatát, mindez hozzájárult az asszimiláció felgyorsulásához: a két Gyula a szabadságharc idején, 1848. május 28-án egyesült, a németek tiltakozása nyomán azonban tíz nap múlva újra külön vált.⁵¹ Mindennek ellenére 1857. október 1-én 123 éves különállóság után a két Gyula – közigazgatásilag – egyesült.⁵² Mindjárt az ezt követő évben a

⁴⁸ ÁCS Zoltán 1985. 378–379.

⁴⁹ SZABÓ Ferenc 2008. 315–316.

⁵⁰ D. NAGY András 1995. 4.

⁵¹ BINDORFFER Györgyi 2002. 24.; IMPLÓM József 1973. 24.

⁵² BECSEI József 1979. 321.; D. NAGY András 1995. 4.

fizikai határt, a János-árkot is eltüntették.⁵³ Ekkortól beszélünk Magyar-, és Német-Gyula helyett, Magyar-, illetve Németvárosról Gyulán.

A város etnikai tagoltsága a 19. század első felében leginkább a népviseletben tükröződik: Joseph Böss bécsi rajzoló éppen az egyesülés évében tett dél-alföldi utazása közben készült színes viseleti képein örökített meg egy-egy gyulai magyar és német házaspárt, illetve a szomszédos Kétegyházáról egy román házaspárt. Az ábrázolások hitelességét megerősítik az egykorú leírások: a németek viselete polgári, míg a magyarok és a románok öltözete paraszti ízlés-jegyeket hordoz magán. Mindez egybevág azzal, hogy a németek egy jelentős része a gyulai céhes ipart a térségben jelentőssé tevő mestereket képviselte, polgárosodottságuk előrehaladottabb volt, mint a másik két nemzetiségé.⁵⁴

A két város egyesülése egyben a polgárosodás előmozdítója is lett: jelentős számú iparosság talált megélhetést a megyeszékhelyen.⁵⁵ A 19. század második felében Gyulán belül a társadalmi rétegek (foglalkozási ágak) szerinti csoportosulás vált erősebbé. A németek körében a származástudat, a házassági-családi kapcsolatok jelentettek etnikai összetartó erőt.⁵⁶ Mindezeket erősítették a továbbra is a városrész – és az egyház – gondozásában álló oktatási intézmények, a nyelvhasználat, a vallás és természetesen a néphagyományok is.

A két városrész és egyúttal a németiség különállását fejezi ki az 1860-as években feljegyzett lakodalmas szokás: a német lakodalmas menetek fúvózenekarral együtt megálltak a két várost elválasztó árok helyén, és ott várták meg, amíg az ifjúpár a legközelebbi rokonokkal a Nádi Boldogasszony templomból visszatér. Amikor a menyasszony ismét németvárosi földre lépett, nagy örömjajt, lármát csaptak.⁵⁷

⁵³ STEIB János 1924. 19.

⁵⁴ SZILÁGYI Miklós 1976. 15–16.

⁵⁵ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

⁵⁶ SZABÓ Ferenc 2008. 313.

⁵⁷ SZABÓ Ferenc 2008. 311.

A régi kápolna helyén 1863-66 között felépült a Szent József templom, patrónusáról 1896 óta nevezik a városrészt Józsefvárosnak is.⁵⁸

1885-ben megalakult a Józsefvárosi Olvasókör, a későbbi Iparos és Földműves Olvasókör elődje.⁵⁹

A 19. században egyre fokozódó asszimilációt fémjelzik a korszak statisztikai adatai is: Gyulán a település teljes lakosságához mérve a németajkúak számaránya 1802. és 1805. között 19%, 1830-ban 19,4%, 1860-ban 12,1%, 1880-ban 12,3%, 1890-ben 10,1 %.⁶⁰ „A 20. század küszöbén a szülők és a nagyszülők beszéltek az anyanyelvet”.⁶¹

A 20. század

A polgárosodó németiség asszimilációs tendenciája a 20. század során tovább növekszik. A német anyanyelvű lakosság aránya Gyula egész lakosságához képest tovább csökken: 1900-ban 7,4%, 1910-ben 6,5%, 1920-ban már csak 2,9%.⁶² A helyzet érdekessége, hogy pontosan ebből a korszakból rendelkezünk a gyulai németiségre nézve a legtöbb adattal.

A város népességének már a századfordulón is csak kisebb hányada volt őstermelő (42,5%), nagyszámú az iparban, közszolgáltatásban és szabadpályán dolgozók rétege. Az ipari népesség abszolút túlsúlya jellemzi Józsefvárost is, s emellett ez a városrész a nagygazdák lakhelye is⁶³ – ennek jegyeit külsejében máig őrzi.⁶⁴

⁵⁸ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

⁵⁹ GyH 1997. szeptember

⁶⁰ SZABÓ Ferenc 2008. 309.

⁶¹ BENCSIK János 1982-85. 18.

⁶² SZABÓ Ferenc 2008. 309.

⁶³ BECSEI József 1979. 324., 331.

⁶⁴ A földműves Schriffert József számol be arról, hogy Németvároson elsősorban az iparosok (ácsok, kőművesek) éltek, és ők birtokolták a szőlők jelentősebb részét is. A sváb parasztság tanyákon élt, bár gyakran maguk is rendelkeztek házzal a városrészen, melyekben idősebb korukban telepedtek meg.

A Németváros, avagy a gyulai németiség történetével foglalkozó írásokban nem, vagy csak elejtett megjegyzésként találkozunk a különféle (olvasó) körökkel, pedig ezek tanulmányozása különös betekintést jelenthet a korszak gyulai társadalmába. Elsősorban adatközlőimre támaszkodva e téren az alábbi kép rajzolódik ki:

Az elmúlt évszázadokból megmaradt céhes hagyományok nem haltak ki teljesen a Németvároson. A 20. század első felében a földművesek, a kőművesek és az ácsok külön céhekbe tömörültek.⁶⁵ A földművesek egy, az ácsok és a kőművesek közös körbe szerveződtek, mely a nagyobb (egyházi) ünnepek alkalmával is megmutatkozott.⁶⁶ Ezeken az ünnepeken – karácsony, húsvét, József-nap, Úrnap – körmenetek is voltak a templom körül, melyekben szintén céhek szerint rendeződtek.⁶⁷ Adatközlőim elmondása szerint az 50-es évek közepéig élt ez a szokás.⁶⁸ Emellett számolni szükséges a polgári körrel is, erre vonatkozóan azonban nagyon hiányosak az adataink.⁶⁹

⁶⁵ „Még az ötvenes évekig is belenyúlt a rendszerbe, hogy ezeket úgy mondták, amikbe tömörültek, hogy céb, külön cébbe az ácsok, külön cébbe a kőművesek, és külön cébbe a földművesek. Ezeknek még a templomban is megvolt a maguk zászlaja” (Schriffert József, földműves).

⁶⁶ „Ezek [a céhek] úgynevezett fákyások[at] áll[ítot]tak ki a mise’, vagy istentisztelet – nem tudom minek nevezjük – hat-hat ember, egy-egy oldalon három-három, mindegyik külön állt ki, külön voltak úgymond akkor az iparosok és külön a parasztok, mindegyiknek megvolt a maga cébe és a maga fákyája” (Schriffert József, földműves).

⁶⁷ „Na most ez a vallás szerint Úrnapkor volt körmenet (...), amikor az egész templomot és a megkerülték. Még le volt zárva az utca is, és én emlékszem. Szóval a vallásnak ezt betartották akkor” (Titz József, földműves).

⁶⁸ „Ez körülbelül az ötvenes évek után kezdet kicsit hanyatlani, de úgy ötvenig úgy tűrbető volt. Ötvenhárom-ötvennégyig akkor kezdett [romlani?] rohamosan, ahogy hát jobban feltört a kommunista rendszer, az ugye a vallás ellen volt. És tiltották” (Schriffert József, földműves).

⁶⁹ Schriffert Mihály a nyolcvanas években újjászerveződő földműves kör (klub) „vezetője”, így mesél minderről a Gyulai Hírlap 1996. októberi külön számában: „Valamikor a németvárosiaknak több társasköre volt. Volt az iparosságnak, a parasztságnak, és volt polgári kör is. Amellett még volt a Wiszt kocsmá is (...). A mostani öregek otthona volt az iparkör, a mostani óvoda volt a parasztkör. A Wiszt kocsmá itt volt mellettünk a másik sarkon, ez most a cipész ktsz. Az ipartestület, vagyis a polgári kör a Jókai utca sarkán volt, szép nagy épületben” (GyH 1996. október).

A két kör nagyjából egy időben, az 1920-as, 1930-as években hozta létre saját helyiségeit, melyek az 50-es évekig – az állam közbeavatkozásáig – voltak a sváb férfiak legfontosabb szórakozási helyei (2. kép).⁷⁰

A nyelvváltás folyamata már a 2. világháború előtt megindult, a nyelv köszöntőkben, versikékben élt tovább.⁷¹ Az 1930-as években a gyulai németek zöme már nem is értett németül, otthon is magyarul beszéltek, német szóval inkább csak az idősebbek éltek egymás között. A Szent József templomban az évtized végén, Apor Vilmos plébánossága idején megszüntették az addigi havonta egyszeri német szentbeszédet.⁷² Gyulán 1941-ben már csak 300-an vallották magukat németnek.⁷³

⁷⁰ Schriffert József, a földműves így mesél erről: „*De ez [azaz az iparosok és a parasztok két csoportja] megmaradt, mert akkor úgy nevezték, hogy Kör. Két kör alakult itt ki, úgy nevezték, hogy iparos és paraszt (...) ami a Németvárosi Óvoda, az volt a paraszti, annak a felépítése adakozásból származott, az én apám is tán három mázsa búzát adott. Na ez volt a nagyobb kör itt. Mert mellette volt az iparos kör, ahol most ilyen szociális létesítmény van. A parasztokét az ötvenes években, ötvennégyben elvették, és utána itt a németvárosi részre óvodát helyeztek oda.*” Hasonlóan meséli az asztalos Schriffert József is: „*Apukámat én nem nagyon ismertem, mert amikor meghalt én három éves voltam, vagy négy éves voltam (...), a barátai azt mondják jó kőműves volt. És akkor ők azt csinálták, hogy házról házra jártak. Megvolt, hogy holnap este itt tartunk bulit, a néni meg ugye süt-főz, minden szanaszét, mert ugye jön búsz-harminc ember. És ezt ugye, hogy megakadályozzák, ezen a főutcán [azaz a mai Scherer Ferenc úton] (...) vettek egy üres telket, a kőművesek hoztak anyagot és csináltak egy olyan házat, ahol két szoba volt, meg hátul egy kis szoba, egy kis konyha, azt oda adták egy szegény embernek, a kőművesek tartották, hogy kitakarította a nagy szobát. Az egyik nagyon nagy volt, a másik kicsit kisebb volt (...). Volt benne biliárdasztal, asztalok voltak sorban (...), ment a kártyázás, ment a biliárdozás. Volt két asztal, az egyik volt az öregeké, a másik a gyerekeké volt (...), és akkor esténként néha Józsi bácsi mondta: «Fiam, menj haza, mond az asszonyoknak, hogy adjon egy demizsonnal!», és akkor hozott öt liter bort, és mindenki kapott – de voltak búszan-harmincan, nem volt itt részegeskedés (...). Hát ez régebben, valamikor a búszas években, harmincas években [épült]. Aztán elvette az állam, lett belőle előszőr..., aztán olvasókör, öregek járnak oda, nyugdíjasok oka, két-háromig nyitva van, hozzá a személyzet az ebédet”*

⁷¹ RÜCKNÉ KÁDÁR Judit 2000. 126.

⁷² Ezt tükrözi Titz József és Schriffert József földművesekkel folytatott beszélgetés is:

„Titz József: - Nekem is tudott a nagyapám németül. Ebben a templomban, még a háború előtt németül prédikáltak, német mise volt.

A gyulai németiség, és ezzel párhuzamosan a teljes hazai németiség életében döntő változást és megrázkódtatást jelentettek a második világháborút követő kitelepítések és kényszermunkák, az úgynevezett *málenkij robot*.⁷⁴ Gyuláról körülbelül 550 főt vittek el kényszermunkára – többet, mint ahányan magukat korábban németnek vallották – a Szovjetunióba: a Sahtiban, Novi Sahtiban és Nyesdánban lévő lágererekbe, többnyire szénbányákba. A zömük csak 1949. november 27-én térhetett vissza.⁷⁵ Ekkor a németvárosi templom harangzúgással és hálaadó misével fogadta őket.⁷⁶

A megrázkódtatást követő sokkból lassan tért magához a gyulai németiség, és mindennek a fennálló új politikai rendszer sem kedvezett. Németnek lenni Gyulán éppen úgy, mint az ország egész területén, társadalmi tőkéből egy csapásra hátránnyá változott, amelytől igyekeztek megszabadulni még azok is, akiknek már legfeljebb a

Schriffert József: - *A nagymise mindig németül volt, itt volt kismise is, ez magyarul volt. De én jártam ide ministrálni, a német misén is voltunk, de nem sokat értettünk belőle.*"

⁷³ ERDMANN Gyula 1990. 6–7.

⁷⁴ A város vezetése szorgalmazta, hogy azok a magyar anyanyelvű németszármazásúak, akik sem a Volksbundban, sem a nyilas-mozgalomban nem játszottak szerepet, azok mentesüljenek. Még a megyei alispán is amellett érvelt, hogy a gyulai németek a Gestapo uralma alatt is kitartottak magyarságuk mellett. (ERDMANN Gyula 1990. 7.) A gyulai németek csak elenyésző számban léptek be a Volksbundba, mely a megyében már 1940-ben (Eleken) megjelent, ám a gyulán a helyi szerv csak 1942 május elsején alapult meg. (ZIELBAUER György 1989. 39.) Mindezt Schriffert József az asztalos saját szavaival is megerősíti: „(...) *ezzel a Folgsbund meg ilyenek semmiféle kapcsolatunk nem volt. Jó, mi a csudára, büszkéek voltak azért a német származásukra, volt benne az, mert fejlettebbek voltak, meg a németekhez tartozni, az büszkeségnek számított.*"

⁷⁵ Schriffert József, az asztalos szavaival: „*Ez a németiség annyit szenvedett, akit elvittek, kitelepítettek, semmi köze nem volt az egészhez, ezek dolgozó emberek voltak, ezeket ártatlanul bírálták el, ártatlanul vitték ki a népbitbe [azt], hogy ezek milyen ártalmasak voltak a második világháborúban – ugye nem kirobbanásban, hanem a folytatásban – ez nem játszott igazából szerepet, de viszont sikerült ezt elültetni a köztudatban, és a 3 nemzetséget Gyulán is [egymás ellen hangolni?].*" Hasonlóan mesél erről más, név nélkül nyilatkozó adatközlőm, a Német Klub rendszeres látogatója: „*Meg aztán az is volt, hogy 45-ben összeszedték itt a németeket, és aztán elvitték. Van itt közülünk, akinek a hozzátartozóját elvitték, és ott maradt szegény.*"

⁷⁶ ERDMANN Gyula 1990. 13–21.

neve emlékeztetett német származására⁷⁷ – mindez Gyulán is a német családnévek magyarosítását idézte elő.⁷⁸ Károsan hatott az is, hogy az elvett paraszt- és iparos-körök helyett az új rendszer nem biztosított lehetőséget a németek számára közösségi életre. Az egyedüli kivételt a József templom⁷⁹ jelentette.⁸⁰ Természetesen mindez a nyelvtudásra és nyelvhasználatra is komoly kihatással volt.⁸¹

1951–52 körül állították fel a József templomban – a németvárosiak közadakozásából – a robotban elhunytak névsorával az emléküket őrző márvány emléktáblát.⁸² Ugyanekkor a bejárat feletti német gót betűs feliratot magyarra cserélték.⁸³

Elsőként a német nyelvoktatás éledhetett újjá. A németvárosi szülők kezdeményezésére Gyula Város Tanácsa az 1958–59. iskolai tanévtől engedélyezte heti két órában a német nyelv oktatását a gyulai 3. Számú Általános Iskolában.⁸⁴ Emellett a „német óvodában” már két évvel korábban, 1956-ban megkezdődött a német nyelv oktatása, úgynevezett nemzetiségi délelőtti keretében, mely során németül be-

⁷⁷ KOZMA István 2002. 44–45.

⁷⁸ Shriffert József, az asztalos így vall erről: *„Amikor visszajöttek [a deportálásból] letagadták, hogy németek, és nagyon sokan Haászról Hunyadvárira, akkor Japportól Reményire, meg a fene tudja, igyekeztek magyarosítani [a neveiket].”*

⁷⁹ SOMOGYI Zoltánné 1996. 1–2.

⁸⁰ A szocialista rendszerben a vallást is igyekeztek ellehetetleníteni, az egyén számára a közéletben, a szakmai előmenetelben hátrányos lehetett a vallásgyakorlás. A gyulai németség egy része ezért vallását titokban gyakorolta, és misézni, a gyermekét megkeresztelni a környező településekre (Békéscsaba, Doboz) jártak: *„A megjelenésben is a párt felé kellett húzni. Ez azt jelentette, hogy nem mehetett el templomba, de volt, aki ezt is megoldotta, és akkor elment Csabára”* (Schriffert József, földműves).

⁸¹ *„Utána ez a Németváros egy ilyen kivetett rész volt (...), itt nem mertek az emberek az anyanyelvükön megszólalni. Mert nálunk is ez volt, apám, ő még nagyon jól tudott németül, anyám gyengébben, de ő is beszélte, viszont anyám szigorúan megtiltotta (...). Anyám azt mondta: »Fiam, egy árva szót nem szólj németül, látod semmi se becsülete, aki itt német, azt letiporják a sárga földig!« És ennek folytán én nem tanultam meg németül”* (Schriffert József, földműves).

⁸² CSER Sándorné 1988. 74; ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁸³ ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁸⁴ CSANÁLOSI Árpádné – NAGY Mária 1995. 24.

széltek játék közben a gyerekekkel.⁸⁵ A két intézményben a nemzeti-ségi nyelvoktatás ma is fennáll.

Az identitástudat feléledésében némi szerepet játszott a gyulai idegenforgalom is. A Várfürdő megnyitásával az 1960-as években kibontakozó turizmusban már az 1970-es évektől jelentős számban képviseltették magukat a Gyulán megszálló németek (elsősorban nyugatnémetek) is⁸⁶, akiknek jelenléte a nyelvhasználatra pozitív hatást gyakorolt.⁸⁷

Az egykori körök utódaként a „városi tanács művelődési osztálya, az Erkel Ferenc Művelődési Központ, továbbá a Hazafias Népfront városi bizottsága 1980-ban elhatározta, hogy legyen egy német nemzetiségi klub Gyulán”.⁸⁸ Az itt kibontakozó klubélet fontos szerepet játszott és játszik mindmáig a német identitás „gyakorlásában”. Hamarosan a klub – akárcsak a hajdani körök – kettészakadt földműves és iparos klubra.⁸⁹

Még a szocializmusban, 1988. május 28-án került sor Németvároson a *Szűz Mária Kegye- és Emléktárgyak Gyűjteménye* (Mária Múzeum) állandó kiállításának megnyitására. A gyűjtemény is hozzájárul a gyulai németiség vallási és etnikai identitástudatának megőrzéséhez: a gyűjteményben olyan Máriaradnáról származó képek is helyet kaptak, melyek felirata német nyelvű.⁹⁰

⁸⁵ SOMOGYI Zoltánné 1996. 1–5.

⁸⁶ MOSOLYGÓ László 1975. 57–61.

⁸⁷ „Később újra feléledt valami, német nemzetiségi osztályokba kezdtek tanítani, német turisták érkeztek Gyulára, és német nyelvű országokba mentek a gyulaiak ismerkedni Európával. Német nyelvű prospektusok készültek a városról és kiderült, hogy az identitás sem halt ki teljesen” Tájékoztató 1999.

⁸⁸ BENCsik János 1982–1985. 18.

⁸⁹ A kettéválás után a Német Klub nevet a klubépületben maradt iparosok vitték tovább, míg a földművesek, akik átköltöztek a Mária Múzeumba, a *Németvárosi Baráti Kör* nevet vették fel. Később a Német Klubban maradtak is nevet változtattak, *K. Schriffert Hagyományőrző Köre*.

⁹⁰ JÁROLI József 1989. 63–67.

A rendszerváltástól napjainkig

Jelentős változást hozott a gyulai németiség életében a rendszerváltás. 1990 júliusában nyilvánosan megünnepezték a málenkij robotról való hazatérés 40. évfordulóját a Szent József templomban.⁹¹ Ugyanebben az évben előbb etnikai albizottsága volt a városi képviselőtestületnek, majd 1994 decemberében, az országos helyhatósági választásokon Gyulán (is) első alkalommal alakult Német Kisebbségi Önkormányzat, mely azóta is folyamatosan működik.⁹² 1996 óta *Csengettyű* néven jelenik meg Gyulán német nemzetiségi újság. Az Apor téren, „németváros főterén német nemzetiségi szobát rendeztek be, melyben a német nemzetiség hagyományait mutatják be”.⁹³

1999. november 27-én haranglábat állítottak az utolsó deportált csoport hazaérkezésének 50. évfordulójára a Mária Múzeum udvarán (3. kép).⁹⁴

A kétezres évekre a földműves és az iparos klub gyakorlatilag egyesült, az előző megszűnésének következtében. Ebben szerepet játszott a földműves klubvezető személyiségeinek háttérbe szorulása is, illetve elhalálózása. A kevés megmaradt, és klubéletet igénylő földműves tag így áttért az iparosokhoz.⁹⁵

Tölcsér Mariann a Békés megyei németek helyzetéről írt tanulmányában 2004-ben kiemeli, hogy több az idősebb, mint a fiatal német identitástudattal rendelkező személy. A valláshoz kötődés – mely szintén az idősebb korosztályra jellemző – a németekre különösen érvényes. 2001-ben Gyulán a 33.041 lakosból 208-an német nemzeti-

⁹¹ ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁹² REISZ Ádám 1999. 1.

⁹³ VINCZE Virág 2011. 28–29.

⁹⁴ REISZ Ádám 2002. 9.

⁹⁵ Mittag Mónika szavaival: „*Most már ott tartunk, hogy azok is átférnek ide [a Német Klubba], mert ott már nincs klub. És akik itt lent ücsörögtek bácsik, azok már az a generáció, az a csapat, akik most már átférnek ide. Most már itt lesznek ők is (...). Már nagyon kevesen élnek azok közül.*” Hasonlóan meséli el az egykori Baráti Kör tag, földműves Titz József is: „*Hát így osztán így kerültünk mi be oda [a Mária Múzeumba], jól el is voltunk, de sajnos azok az alapító tagok már elfogytak, meghaltak, már szinte azt is mondhatom majdnem, hogy éppen én egyedül vagyok.*”

séghez tartozónak, 426-an német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek vallották magukat. Mindössze 54-en vallották magukat német anyanyelvűnek, és 148-an családi, baráti körben német nyelvet használnak.⁹⁶

A GYULAI NÉMETSÉG ÜNNEPEI ÉS SZOKÁSAI

Az egykori Német-Gyula – mint a németek saját területének megjelenése a magyar és a román lakosság tereivel szemben – a németiség részéről nyomon követhető a szokásaiban éppen úgy a múltban, mint napjainkban is.

A hagyomány a szokások gyakorlásában a múlt közvetítője, és általa identitáserősítő, hiszen a hagyomány mint *traditum* generációkon keresztül átadott elem, azaz feltételezi a lokális közösséget, a szorosabb társadalmi kötelék meglétét.⁹⁷ A kisebbségi kultúra számára alapvető fontossággal bír saját arculatának megjelenítése mind a saját közösségében, mind a többségi társadalom felé. A kisebbségi kultúrák életében különösen felértékelődik a tradíció fenntartása, valamint a hozzá való kapcsolódás igénye.⁹⁸

A németiséghez köthető ünnepi szokásokban Gyulán két nagy korszakot tudunk elkülöníteni: a betelepítéstől a 2. világháborúig tartó időszakot, melyet az óhazából hozott szokások környező etnikumokéval való fokozott keveredése, illetve az egyes elemek átvétele jellemzett.⁹⁹ Az ezt követő több mint negyven évben, a szocializmus alatt a németiség hallgatásra kényszerült. A rendszerváltozástól számolhatunk egy újabb korszakkal, melyben a németiség ismét felvállalhata és felfedezhette saját identitását. Ezzel együtt megindult a kü-

⁹⁶ TÖLCSÉR Mariann 2004. 7., 13., 20.

⁹⁷ JAKAB Albert Zsolt 2012. 46.

⁹⁸ PAPP Richárd 2003. 60.

⁹⁹ BECK Zoltán 1974. 3.

lőnféle identitáselemek keresése is, mely során új hagyományokat alkottak.¹⁰⁰

Emlékek a múltból

A gyulai németiség ünnepi szokásait elsősorban az egyházi ünnepeken keresztül igyekszem szemléltetni. Ezek az ünnepek nem elválaszthatók az ideérkező németek római katolikus hitétől. Az ünnepek reprezentálják a környezetet, melyben létrejönnek, és ezáltal különösen alkalmasak a gyulai németiség vizsgálatára. A Magyarországra érkezve kisebbségbe került németiség esetében a nemzeti identitás kifejezőjeként is számolhatunk velük.¹⁰¹

A gyulai németek jelentős része mesterember volt, elsősorban ácsok és kőművesek. A férfiak jelentős része egészen a szocializmus idejéig tavasztól ősziig az otthontól távol dolgozott, elsősorban főúri építkezéseken. Az otthon maradt családtagok (asszonyok, gyerekek és öregek) ezalatt – az emlékezet tanúsága szerint – sertést hizlaltak és a szőlőket gondozták. Mindez befolyásolta a németiség ünnepségeit is. A legtöbb ünnep a késő őszi, kora tavaszi dologtalan időszakban kerülhetett lebonyolításra.¹⁰²

¹⁰⁰ „A közösség szempontjából a kitalált hagyományok azért fontosak, mert az emberek mintegy feltérképezik, értelmezik a múltat ezek segítségével.” PUSZTAI Bertalan 2010. 12.

¹⁰¹ VEREBÉLYI Kincső 2005. 27–28.; 118.

¹⁰² Mindkét Schriffert József részletesen beszámol minderről: „*Na most az iparosok azok általában nem tudtak itt helyben megélni, és ennek az volt az egyik kritériuma, hogy nyáron elmentek, mert hogy itt a fő foglalkozás az iparnál és a kőműves és az ács volt (...). ezek régen csak nyáron dolgoztak (...). Azon kívül itt Gyula határában elég sok szőlőt termesztettek (...) ez zömmel az iparosoké volt, mert azoknak a feleségük ugye nyáron itthon maradt. A feleségek dolgozták nyáron a szőlőt. És abból éltek meg, az volt a kiegészítés*” – meséli a földműves Schriffert József. Az iparos családból származó Schriffert József, az asztalos így beszéli el mindezt: „*Itt általában kőművesek és ácsok voltak. Volt asztalos is, én is az voltam egyébként, az apám kőműves volt. Na most ezek elvállaltak egy-egy munkát nagyon koratavasszal. Egy kastélyt vagy egy nagyobb kúriát. És akkor neki kezdtek tavasszal és késő ősziig építettek. Néha hazajöttek, és az asszonyok itthon maradtak, a mamák. Művelték a szőlőt, meg a kertet, meg hizlalták a disznót. Késő ősszel hazajöttek [a férfiak], akkor*

Augusztusban sok magyar és német katolikus hívő zárandókolt Gyuláról Máriaradnára. A hosszú kétnapos gyalogútnak csoportosan indultak neki. Fontos volt emellett a gyulai búcsú is, melyre október 5-én, a templomszentelés évfordulóján került sor sátoros vásárral.¹⁰³

Fontos ünnepi alkalom volt a szüret is. A németvárosiak ott-hon, a házaknál dolgozták fel a szőlőt és készítettek belőle bort. A szüreten segédkezőknek egy tál ételt (babgulyás) adtak, amihez frissen sült kenyeret kínáltak. A szüreti bálokon fúvós zenekar játszott, bálkirálynőt választottak, szőlőlopást imitáltak.¹⁰⁴

A gyulai németek egyik legnagyobb városi ünnepe volt a Márton-nap. Újbort és libasültet fogyasztott ilyenkor, aki csak tehette.¹⁰⁵ Ekkor hajtották be az állatokat a legelőkről, és ekkor veszi kezdetét a „hathetes advent”, kezdetüket vették a téli események: szövés, vásár és búcsú. Ekkor gyűjtottak be többnyire először a kemencékbe.¹⁰⁶

Jézus születésének ünnepén ismert karácsonyi dramatikus játék volt a betlehemezés. A játék színhelye Németvároson az egyes házak konyhái voltak.¹⁰⁷ Szokásos volt ilyenkor még a Paradicsom-játék, melynek helyszíne szintén a konyha volt.¹⁰⁸ A gyerekek az éjféli miséig házról házra járva énekelték a „*Pásztorok halljatok csodát...*” (Ich Hirten höret wunder) kezdetű éneket. Ezek mellett szokás volt a Pa-

levágták a disznót. Leszedték a szőlőt, megcsinálták a bort, minden, utána egész télen szabadok voltak.”

¹⁰³ VINCZE Virág 2011. 18.

¹⁰⁴ VINCZE Virág 2011. 18.

¹⁰⁵ A hagyomány szerint Márton kedvelte a jó bort, és püspökké avatása elől bebújt a liba ólba, ahol megtalálták a nagy gágogás miatt, és a libákból készült sültekből jót falatoztak. VINCZE Virág 2011. 19.

¹⁰⁶ VINCZE Virág 2011. 19.

¹⁰⁷ A játék szereplői voltak: Mária fehér ingben, József fekete nadrágban és fehér ingben, az angyalok hosszú fehér ruhában. Az angyalok bölcsőben hozták magukkal a Jézuskát jelképező babát (Chrischkindche), és egy almákkal, süteményekkel feldíszített fenyőfát. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹⁰⁸ A játék a bűnbeesést és a Paradicsomból való kiűzetést mutatta be. Szereplői: Ádám, Éva, egy angyal és egy ördög. Hordtak magukkal egy feldíszített fenyőfát is. NÉMETH Csaba 1990. 4.

pucs Anyóka (Postkr Frala)¹⁰⁹ és a Jézuska várás is.¹¹⁰ Szokás volt továbbá a rokonok, szomszédok meglátogatása az esti mise után, ilyenkor énekeltek, mint például a „*Lent a tölgyfánál*” (Dort beim Achelbaum) kezdetű dalt. Karácsonykor sertést vagy marhahúst főztek, tyúkot vágtak, s töltött káposztát is készítettek. Sütöttek mákos, diós kalácsot, búbos köttést és lekváros kiflit.¹¹¹

Érdekes szokás volt Németvároson a *cuhérezés*: „újév kezdetén egy csoport cuhérező bejelentés nélkül megjelent egy baráti háznál harmonikával és borral”.¹¹² Ez a szokás megfelel az adatközlőim által *hauzírozás*nak nevezett szokásnak.

A téli szokások sorában szükséges megemlékeznünk a disznóvágásról, mely szintén fontos közösségi alkalom volt Németvároson. A gyulai németek nem perzselték, hanem forrázták a disznót. Egy nagyteknőben forgatták a leölt állatot láncok segítségével, miközben forró vízzel locsolták. Ezután felhúzták egy létrára és késsel vagy kaparókúppal húzták le róla a szőrt. Majd levágták a fejét, a testet felakasztották a gerendára vagy fára és alátéve a teknőt, felülről lefelé elkezdték bontani a disznót. A tepertőből szappant főztek, nem ették meg. A disznótorhoz kapcsolódó játékos szokás volt a disznófej ellopása, melyből maszkot csináltak. A toron hivatalos vendégek vettek részt, kikkel a család néhány napig együtt ivott, evett.¹¹³

¹⁰⁹ A szülők megkértek egy rokont, hogy öltözzön vénasszonynak és jöjjön el délután. Egyik kezében csengőt, a másikban papucsot hozott. Szerepe hasonló volt, mint nálunk a Mikulásé: megkérdezte a szülőktől, hogy jók voltak-e a gyerekek. Ha igen ajándékot kaptak, ha nem, akkor elverte őket a papucsával. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹⁰ Jézuska szerepét szintén valamelyik rokon játszotta el: talpig fehérbe öltözött, arcát fátyollal takarta el, és a kora esti órákban jelent meg. Csengettyűje szavára valamelyik felnőtt eléje ment, és behozta a karácsonyfát. A Jézuska diót szőrt a padlóra, és másik kezében bottal ráütött a gyerekek kezére, ha azok mohók voltak. Az ajándékok a fára voltak aggatva. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹¹ NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹² VINCZE Virág 2011. 23.

¹¹³ A disznótorokon a németek Gyulán hurkalevest, füstölt húst és friss kóstolókat fogyasztottak, e mellett dinsztelt vért, savanyú levest (souersuppe, saurs), rántott májat, cigánypecsenye, orjaleves, tormás orja hús, kolbász, májas és véres hurka,

Igen fontos ünnep volt a farsang is. 1975-ben, az akkor 88 éves Mult Józsefné beszámolója alapján az alábbiakat mondhatjuk el a régi farsangi szokásokról: A multság farsangvasárnap délután kezdődött, amikor is a legények személyesen elkérték a lányokat az esti táncra (például: a Wiszt kocsmába (4. kép)). Hétfő este ismét állt a bál kedd reggelig. Húshagyó kedden reggel rezesbanda kíséretében kivonultak a kocsmából, végig mentek a Németváros főutóján a temető hídjáig – azaz az esemény Németvároson belül zajlott. Érdekes szokás volt a kigyótánc: létrát támasztottak a házak ablakához, melyeken át a lányok a legények segítségével be és ki táncoltak. A vacsorát a Wiszt kocsmában fogyasztották. Este tizenegy órakor a rendezők a táncterem közepére álltak sok gyertyával és a rezesbanda gyászindulójával hozták a résztvevők tudomására a bál végét.¹¹⁴ Ezután az üvegek földhöz vágásával eltemették a farsangot.¹¹⁵

Húsvétkor a Szent József templomban passiójátékot adtak elő, majd hétfőn a németek is locsolkodni jártak.¹¹⁶

A fent bemutatott néhány szokás is jól szemlélteti, hogy a zárt tömbben élő németiség ünnepeinek jelentős része a közösségen és Német-Gyulán (Németvároson) belül zajlott le, legyen szó a közte-rekről – gondoljunk vissza a korábban említett lakodalmas szokásra, vagy az itt tárgyalt farsangiakra, melyekben nyilvánvaló a térkijelölés

toros káposzta, hájas tészta, fánk, lángos szósszal, sós burgonyával, kenyérrel. VINCZE Virág 2011. 19–20.

¹¹⁴ STRACZ Rezsóné 1992. 4.

¹¹⁵ Schriffert József (földműves) hasonlóan beszéli el ma a korabeli eseményeket: „Farsang vasárnap akkor bál volt, és itt akkor már külön voltak a parasztok és az iparosok. (...) Ezek a bálók a Körben [voltak]. Ezek mindegyik ott voltak (...). És akkor hétfőn volt a következő. Hétfőn újra összejöttek, újra tánc. Kedden reggel – mert ez már reggelig tartott – elindultak, házról házra jártak, illetve már akik ott voltak, azok mentek el zenészővel, főleg akkor már csak a legények, lányok nem sokan mentek, de volt, hogy csatlakoztak, és elmentek a házakhoz, hát azt úgy mondják baurzrozni, itt úgy mondták, hogy tojást és kolbászt gyűjtsenek be (...). ez délutánig tartott. Délután négy óra után elmentek a Körbe, amit mondok. Ott megfőzték, megsütötték a tojást, a kolbászt megfőzték, elfogyasztották és éjjel feléig – nem egészen éjjelig – tartott a multság, és akkor le volt zárva. Éjjelnél tovább nem lehetett egy perccel sem, nem volt multság. És ezzel befejeződött a farsang, és úgy mondták, hogy következő nap Hamvazószerda, attól Húsvéig semmiféle táncmultság nem létezett. Azt nem lehetett.”

¹¹⁶ VINCZE Virág 2011. 25.

is – vagy a belsőterekről, a házak személyes szférájától, a Wiszt kocsmán keresztül egészen a Szent József templomig.

Németvárosi szokások napjainkban

Az 1990-es évektől Németvároson megrendezésre kerülő ünnepségek, fesztiválok vizsgálatakor több módszer és forrás is a rendelkezésünkre áll. Írott belső forrásainknak tekinthetők a gyulai németiség képviselői által írt könyvek és cikkek, mint a tanár Reisz Ádám által írt *Németvárosi hagyományok a XX. században* című kötet, a fentebb már említett *Csengettyű* és önkormányzati beszámolók, tájékoztatók, a Kisebbségi Önkormányzat honlapja, a rendezvények plakátjai és meghívói. Ezek az írások részletesen beszámolnak az egyes rendezvényekről és gyakran azok menetéről is, és megismerhetjük belőlük akár azok identitáskifejező szimbólumait is.

Sváb bál

Már az 1980-as évektől „a felnőttek a batyus Svábbálon mulatnak minden évben húshagyó kedd előtt”¹¹⁷. Az első bálók megrendezése az 1980-ban indult Német Klubhoz kötődik, „jó alkalom volt ez bizonyos hagyományok felelevenítésére, új hagyományok elindítására” – írja a bálokról 1986-ban a városi tanácsnak Reisz Ádám.¹¹⁸ A rendezvényekről így szól Mittag Mónika: „*A [Német] Klub megalakulásával párhuzamosan indultak a sváb bál[ok]. Ezek a báli szezonban voltak, elején februárban, de utána átalakult ez ilyen szüreti bállá, és nagy, több száz fős sváb bálók voltak az Erkel Hotelben. De ez is ilyen húszon évvel ezelőtt indult. Nagy bulik voltak, nagyon nagy ünnepek.*”

2000-ben a szüreti mulatsággá alakult bálók helyszínévé átkerült a Németvárosra¹¹⁹, az akkori Rózsafa étterembe, melynek helyén ké-

¹¹⁷ VINCZE Virág 2011. 25.

¹¹⁸ „Tíz év alatt mintegy 20 sváb bál volt, melyen hatezer vendég érezte jól magát származástól függetlenül.” REISZ Ádám 1986. 14.; Tájékoztató 1999.

¹¹⁹ 2004-es Tájékoztatóban a bál már *Németvárosi szüret* néven szerepel. Tájékoztató 2004.

sőbb üzlet létesült: „Úgy indult az egész még akkor, hogy itt az Apór téren gyülekeztünk, szekerekkel. Bort kínáltunk, pogácsát, hívtuk az embereket, és akkor mentiünk gyalogosan az emberekkel, de aztán kicsi lett [az étterem], meg ugye be is zárt.” – 2004-ben így a rendezvény átkerült a nagyobb teret biztosító Park Hotelbe (Magyarváros), azóta is minden évben ott kerül megrendezésre.

A rendezvényeken több „hagyományos és szórakoztató” program is zajlik: „*Seprű tánc, (...) lopó verseny van: a gyerekeknek felbúrnunk zsinigre rafiából szőlőket, valaki beöltözik csősznek, van szőlős gazda [is], és akkor gyerekeknek lopnia kell szőlőt. (...) aki tud lopni szőlőt, az kap ajándékot, akit meg elkap a csősz, annak fizetnie kell pénzt, mondjuk egy százast.*”

A rendezők igyekeznek az öltözködésben és a zenében is érzékeltetni az események német jellegét: „*És akkor szól a harmonika ez alatt, próbáljuk a régi zenét is visszahozni. Volt, hogy táncoltunk is a teraszon, ilyen polka', meg keringőt szoktunk (...). És akkor mindenki bevan öltözve (...).*” – ezek az öltözetek azonban nem állnak kapcsolatban a gyulai németiség népviseletével, hanem egy általános német jelleggel rendelkeznek, mint arról maguk a rendezők is beszámolnak.¹²⁰

Láthatjuk, hogy a bált lehetőség szerint a Németvároson rendeznék meg, mely a jövőben cél is.¹²¹ A bálon a 80-as évektől egyre jobban, a kétezres évektől kifejezetten jelentkezik a német identitás

¹²⁰ „- Van gyulai viselet?

- Nincs. Igazából Gyulán nem tudjuk nagyon mi volt, így nem azt viseljük (...), ilyen mű dolog ez a trach [amit a bálokon viselünk], amiben a Münchener Sörfesztiválon is nyomulnak a lányok. De ez már elég [nekiünk]. Mindenütt ezt veszik fel, Ausztriában és Németországban is (...). Mondjuk, jó lenne, ha tudnánk varratni is valami olyan ruhát, amiben a hagyományos is benne van, de viselhető. Mondjuk nekem fontosabb, hogy viselhető legyen.” Ugyanez megfigyelhető az ételekben és a műsorban is: „És akkor jönnek Nagyváradról, vagy Temesvárról az ottani német nemzetiség, és adnak elő műsort (...). És akkor ott a bagulyás, ez a bagulyás egy nagyon német dolog. Nem tudom honnan jön, de mindig, amikor voltak ilyen családi összejövetelek (...), akkor állítólag mindig bagulyás volt. Az első szüreti bálokon mindig bagulyás volt az ebéd (...). Pünkösdkor, a szilvalekvárfőzőskor is bagulyás volt, erre te is emlékszel.”

¹²¹ A rendezvényt át szeretnék költöztetni a Máriás-házba, Németvárosra. (Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.)

kifejezése az öltözködés, a zene, a tánc és az ételek tekintetében, ezek azonban kevésbé a helyi gyökerekből, mindinkább Ausztriából és Németországból táplálkoznak.¹²²

Márton-nap és Téltemetés

Az első Márton-nap megrendezésére a rendszerváltást követően 1992-ben került sor, miután a Németvárosi Óvodától Fazekas Sándorné Németországban egy Márton-napi hagyományápoló rendezvényen¹²³ vett részt.¹²⁴ A kisebbségi önkormányzat első ciklusa során (1994–1998) „a Márton Nap hagyománnyá (újra)élesztéséről”, annak anyagi, erkölcsi és szakmai támogatásáról tájékoztatja a városi önkormányzatot.¹²⁵ „Márton napján napjainkban fáklyákkal, lampionokkal, német dalokat énekelve vonulnak végig a gyulaiak a Németvároson, ahol mise vagy hangverseny zárja a programot a németvárosi templomban”.¹²⁶

¹²² A sváb bál mellett a németiséghez köthetjük az olyan kisebb rendezvényeket is, mint a Németvárosi Idősek Klubja által rendezett Erzsébet és Katalin-bált (1997. november 23.), ezen az alkalmon szintén hagyományos sváb zenével (harmonika és dob), kísérték az eseményeket. Az eseményre a délután 5 órai hálaadó misét követően került sor. Az eseményről tudósító újságíró beszámolója alapján java részt az idősebb generáció képviseltette magát: „Szomorú dolog, hogy a fiatalok, a németvárosi fiatalok is távol tartják magukat az ilyen hagyományőrző rendezvényekről. Akik rendszeresen járnak a klubba, mind 70 év feletti (...). Ha a ma 70 éves generáció kihal, ki viszi tovább a hagyományokat?” GyH 1998. január 30.

¹²³ REISZ Ádám 2002. 5.

¹²⁴ Mittag Mónika a vele készített interjúban így emlékezik erről: „[Márton nap,] amiben még nem vettem részt, mert nem voltam kisebbségi képviselő, mert nagyon fiatal voltam, de amiben Szilágyiné Solymosi Mária képviselőtársam, aki az [Németvárosi] Óvodának volt akkori vezetője, – a német óvodának – ő kezdte el ezt a Márton napot.”

¹²⁵ Tájékoztató 1999.

¹²⁶ VINCZE Virág 2011. 19.

Mittag Mónika kiemeli a Márton-nap jelentőségét abból a szempontból, hogy a szocializmust követően ez volt az első alkalom, hogy a németiség úgymond kilépett az utcára.¹²⁷

2012. november 11-én került sor a 20. Márton-nap megrendezésére. Az esemény délután négy órakor vette kezdetét a Németvárosi Óvodában, ahol mint az elmúlt években, most is a megjelentek étellel-itallal való megvendégelésével indult az ünnepség.¹²⁸ A rendezvény lebonyolítói elsősorban az óvoda dolgozói és a kisebbségi önkormányzat tagjai, míg a vendégek döntő többsége az óvodások szülei és más rokonai. Ezt követte este ötkor az óvodások és szüleik, óvónők „lampionos, énekes felvonulása” az óvodától az Apor térig.¹²⁹ A térre érkezve Kóthiné Herczeg Mária, a *Hermann Niermann Alapítvány* magyarországi képviselője mondott köszöntő beszédet, hangsúlyozva a német identitástudat megőrzésének fontosságát. Ezt követte az óvodások műsora, majd az általános iskolások előadása.¹³⁰ Végül átadták a legnehezebb lúd díját, majd az ünnepséget este 6 óra körül szentmise és az Erkel Ferenc Zeneiskola vegyeskarának előadása zárta a Szent József templomban.

Láthattuk, hogy az ünnepség a bálhoz hasonlóan a mai Németországból tájékozódik, ugyanakkor a gyulai németek katolikus vallása is előtérbe kerül. Az ünnepség helyszíne itt már egyértelműen

¹²⁷ „[A németek asszimilációjához hozzájárult, hogy] hamar egyesült a két városrész, és akkor az maga, hogy kimegyünk az utcára, ez így egy nagy lépés volt, ez ugye a Márton nappal kezdődött. (...) És akkor már [cél volt] kivinni az utcára a német szót, hogy ne csak az óvodába beszéljék (...). Jelentős lépés volt akkor, hogy németül beszéltek. (...) elindultak ezek a Márton napok, és németül énekeltek, németül vonultak az óvodától a [Apor] térig, (...) és akkor ott álltak az emberek. (...) a következő évben már volt egy kis színpad, és műsor és egyre nagyobb lett [a rendezvény]. És aztán jöttek az [3-as] iskolások, most már ők is vonultak az Implomból, és akkor itt találkoztunk a [Apor] téren. (...) az iskola és az óvoda itt találkozik.”

¹²⁸ „Mindkét helyen [ti.: az Implom József Általános Iskola épületében és a Németvárosi Óvodában] ugyanaz az rendezvény folyok. Megvendégelés, szeretet ünnepe is úgymond, itt meg van egy kis műsor” (Mittag Mónika).

¹²⁹ NémGyu 2012.

¹³⁰ Az általános iskolások az Implom épülettől a Béke sugárúton haladnak szintén lampionokkal egészen a Jókai Mór utcáig, majd ezen végig haladva jutnak el az Apor térig.

Németváros központja, az identitás-kifejezés és a térfoglalás elemei a viseletben és az énekekben is tetten érhetőek.

A Téltemetés a kétezres évek óta van jelen a Németvároson, és hasonló formában zajlik, mint a Márton-nap: az óvodások az óvodából, míg az általános iskolások az iskolából külön-külön indulnak el, és az Apor téren találkoznak.¹³¹

József-nap

A Gyulai Német kisebbségi Önkormányzat 1999-ben határozta el a *József Nap* rendezvény megtartását.¹³² Az ünnepség a későbbi *Tájékoztatók*ban is rendszeresen szerepel, mint a kisebbségi önkormányzat saját rendezvénye. A József-napot hagyományosan március 19-én szokás tartani, a Szent József templom búcsújával egybekötve. A rendezvény színhelye a Német Klub, ahol az iskolások és óvodások köszöntik fel a Józsefeket.

Az esemény – enteriőrben zajlásából következően – nem annyira a térkijelölés, mint az identitástudat megerősítése a közösség tagjai számára. A fentiekben láthattuk, milyen fontos szerepet játszik a József név használata mint a gyulai németség egyik kifejező eleme.

Németvárosi Advent

Németvárosi Adventet 2002 óta tartanak.¹³³ Az ünnepség helyszíne a Német Klub és a József templom. A Német Klubban az óvodások és/vagy általános iskolások adnak elő a klubtagoknak, rokonoknak, érdeklődőknek. Ez alatt az idősebb asszonyok különféle dísz tárgyakat készítenek. Ezután közösen átvonulnak a Szent József

¹³¹ „[Márton-napon] aztán jöttek az iskolások is, most már ők is vonulnak az Implomból, és akkor itt találkozunk a téren. Ugyanez megjelenik a téltemetéskor is” (Mittag Mónika). „Németvárosi óvodában és [Implom] általános iskolában a busójáráshoz és kiszézéshez hasonlóan ma is beöltöznak a gyerekek, szalmabábú visznek, kereplőznek, hangoskodnak, tavaszi dalokat énekelnek, német rigmusokat skandálnak végig az utcán. Az Apor téren elégetik a bábú” VINCZE Virág 2011. 25.

¹³² Tájékoztató 1999.

¹³³ Tájékoztató 2004.

templomba, ahol misével (magyar nyelven), ünnepi koncerttel zárulnak az események.

Az esemény a Márton-napnál is hangsúlyosabban fejezi ki a németvárosiak etnikus és szakrális identitástudatának szoros összetartozását.

Németvárosi Disznótoros Farsang

„A hagyományok újrafogalmazása és a hagyományteremtő alkalmak napjainkban igen gyakran öltenek testet népünnepély formájában. Olyan, korábban csak elemeiben létező hagyományokból teremtenek újat, amelyek kötődnek a népelet és gazdálkodási stratégia mára a mindennapok gyakorlatából kiszorult részleteihez” – írja Klamár Zoltán a szűnyogfalvi pásztornap kapcsán¹³⁴, és minden bizonnyal ugyanezt elmondhatjuk az itt bemutatott disznótorról vagy a később bemutatásra kerülő szilvalekvárfőzésről is. A szervezők itt is törekedtek a korábban a városrész népeletében hagyományos elemek bemutatására (5. kép).¹³⁵

A disznótor több helyszínen is zajlott. A feldolgozás egy része a Mária Múzeum udvarán, míg a forrázás és forgatás a teknőben a Liszt Ferenc utcán, az Apor tér és a Mária Múzeum között. A kóstolós sátrakat az Apor téren, a templom jobb oldalán állították fel. A gyerekeknek szóló „barkácsolás” (kézműves foglalkozás) a Karácsonyi János Katolikus Gimnázium kollégiumában, a Szent Anna Kollégiumban valósult meg, mely a korábbiakban német iskola volt. Érdemes itt ismét Mittag Mónikát idéznünk: „- *A hagyomány szerint egy fateknőbe rakják a disznót, forró vízzel leöntik, és kaparóval kaparják le róla a szőrt. Ez olyan epilálás szerű, kiszedi tényleg nagyon jól a disznónak a szőrért. Van egy ilyen fa, amire felállítják, és azon lóg, ott nyitják szét. - Mi alapján csináljátok így? - Németvároson vannak olyan hagyományőrző emberek, akik még emlékeznek a régi szokásokra, és ők hozzák ezt magukkal, hogy hogy' csinálták az ők nagyszülei, vagy dédszülei, akikkel ők még találkoztak. És akkor ők próbálják bemutatni ugyanazt, és akkor próbálunk olyan ízeket is*

¹³⁴ KLAMÁR Zoltán 2010. 85.

¹³⁵ KLAMÁR Zoltán 2010. 88.

belevinni a hurka-, kolbászkészítésbe, ami akkor volt. Igazából arról szól, hogy közösségépítés, hogy újrainduljon a csapat. Már ezen a télen¹³⁶ annyira jó volt, hogy jött legalább negyven-ötven ember (...). A fiatalabb generáció, ami most azt mondom 40-50-60 éves. de az már fiatal generáció, mert előtte csak az idős emberek kapcsolódtak be a rendezvényeinkbe.”

Az asztalos Schriffert József elmondta, hogy *„most már kiszorítottak minket a disznótorból, mert jönnek a fiatalok, aktívabbak. A fiatalok jobban bírják, csinálják.”*

Az események itt is egyértelműen Németváros központjához, az Apor térhez kötődnek, illetve annak közvetlen környezetéhez (kolégium). A disznótor jól illusztrálja, hogyan igyekszik a németvárosi közösség az emlékezetnek a gyakorlatba való átültetésével is megerősíteni saját identitását, megteremteni hagyományait. Látható, milyen hangsúlyos, sőt irányító szerepet játszik ebben a kisebbségi önkormányzat.

Málenkij robot: elhurcolás és hazatérés

A málenkij robotra egy évben kétszer is emlékeznek a németvárosiak. Az elhurcolásra januárban, amikor a még élő elhurcoltak és hozzátartozóik ülnek össze a Német Klubban, majd utána megkoszorúzzák az emléktáblát.¹³⁷ A második alkalom a hazatérés megünneplése júliusban. A Mária Múzeum udvarán gyűlnek össze, ahol egy harangláb szolgál a deportáltak emlékéül.¹³⁸ Ilyenkor misét tartanak¹³⁹ a

¹³⁶ 2013. február 9-én.

¹³⁷ „Mostan van a Harruckern a vári úton, egy ilyen nagy intézmény, oda gyűjtötték össze őket, az iskola falán van egy tábla a kitelepítetteknek, minden januárban megkoszorúzzuk. Január ötödikén, nyolcadikán, tizedikén, mikor vasárnapra esik” – meséli az (asztalos) Schriffert József. Az általa Harruckern-nek nevezett épület a Harruckren János Közoktatási Intézmény főépülete, mely a Szent István út 38. szám alatt található Magyarvároson.

¹³⁸ „[Harangláb,] amit a hazatért idős emberek készítettek, és ha meghal egy volt malenkij robotos, akkor ezt a harngot megszokták húzni, ez egy ilyen lélekharang” (Mittag Mónika).

¹³⁹ „És akkor ott van természetesen egy mise nyolc órakor a német templomban. Mert mikor hazaértek ezek a deportáltak, akkor az első útjuk a templomba vezetett, egy ilyen bálaadó szentmisére” (Mittag Mónika).

Szent József templomban, illetve az ott lévő emléktáblát koszorúzzák meg (3. kép).¹⁴⁰

Ez az egyetlen közösségi esemény, melynek egyik központja nem a Németvároson található, ennek oka a történelmi emlékhely és a történelmi esemény helyszínének összetartozása. A németiség az elhurcolások emlékét nem pusztán a saját emlékezetében kívánja megőrizni, hanem a városi lakosság egésze számára. Ezzel szemben a hazatérés öröme már „belső ügy”, magának a közösségnek szól, így ennek helyszíne nyilvánvalóan Németváros központjában van.

Tojásfa állítás és Betlehemezés

A két ünnepséget azért szükséges együtt tárgyalnunk, mert lényegi vonásai megegyeznek. Mindkét alkalommal fát állítanak, pontosan ugyanott, ahova a Pünkösdfát szokták állítani az Apor téren. Mindkét ünnepség új keletű, 5 éves múltra nyúlik vissza. Betlehemezéskor karácsonyi (német) énekek kíséretében az óvodások készíttette díszeket aggatnak a fenyőfára, míg tojásfa állításkor húsvéti (magyar és német) énekek kíséretében, szintén a gyerekek készíttette tojásokkal díszítenek fel, egy erre a célra kivágott csemetét. A 2012. évi tojásfa állításkor már harmonika-kíséret is volt (6. kép). Mindkét esemény elsősorban a német nyelvterületről, Németországból táplálkozik.

Németvárosi Pünkösöd

„2003-ban találtuk ki a Németvárosi Pünkösödöt. És akkor a pünkösdi király, pünkösdi királynő választást, mert ez ugye volt régen is.” – szól a rendezvényről Mittag Mónika. A 2004. évi tájékoztató még Pünkösöd néven, a 2009-es tájékoztató már Németvárosi Pünkösöd néven említi.¹⁴¹ A rendezvény állandó színhelye évről évre az Apor tér, ahol

¹⁴⁰ „Sokan dolgoztak közülünk málenkij roboton, és sokan nem tértek haza. Név szerint emlékezünk rájuk, valahányszor a németvárosi templomban olvassuk neveiket emléktáblájukon. (...) koszorút helyezünk el emléktáblájukon.” GyH 1998. január 30.

¹⁴¹ Tájékoztató 2004; Tájékoztató 2009.

a vendégeket zenés mulatsággal és általában babgulyással várják. A Pünkösdfát tavaly harmonikaszó mellett állították fel, a fát előzetesen fiatal lányok díszítették fel színes szalagokkal. Ezt követte a pünkösdfá-mászás, majd a pünkösdi király megkoronázása, végül az óvodások körtánca a fa körül.

Szilvalekvárfőzés

A 2012 őszén megvalósult szilvalekvárfőzés központi helyszíne az Apor Vilmos tér volt. A fesztivál három éves múltra tekint vissza. A szervezők a kisebbségi önkormányzat honlapján is jelölték az eseménnyel hagyományteremtő szándékukat.

2012 szeptemberében a program a következő volt: *14. este:* szilvamagvallás. A munkát nők végzik, német népdalokat énekelve, német népviseletben. Megfigyeléseim szerint a résztvevők zöme a németvárosi óvoda óvónői. A rendezvény e részére a Mária Múzeum udvarán került sor. *15. reggel:* a tulajdonképpeni lekvárfőzés üstben. Férfiak és nők egyaránt tevékeny résztvevők. Az eseményen már zenekar is fellép (a terv szerint hagyományos német zenekar: harmonikások, de ezt nem sikerült egészében megvalósítani).¹⁴² Az rendezvényen már ott vannak a kóstolásra érkező családok és gyermekek is. Mint fentebb utaltunk rá, babgulyást kínálnak a vendégeknek. A tér jobb oldalán folyik a lekvárfőzés, itt gyűlik össze a tömeg nagyobbik része is kóstolni. Középen helyezkedik el a zenekar, vele szemben ülőhelyek, asztalok, ahol főleg idősebbek foglalnak helyet. A színpad mögött hímzett kárpitok vannak kiállítva. Ezek fő készítői is az óvónők, akik – akárcsak a többi ünnepségen – német népviseletben vannak jelen. Az eseményen kiállításra került egy echós szekér is, a betelepülésre utalva. A rendezvény a Német Klubban a délutáni órákban

¹⁴² Mittag Mónika jegyzi meg az interjúbán, hogy a helyi, gyulai zenekar, mely eddig a legtöbb rendezvényen – így a lekvár főzésen is – zenélt, nem játszott megfelelő zenét, ugyanis nem sváb zenét játszottak. Ezért „*most leszerződtem egy pécsi UnterRock nevű zenekarral, és akkor most lépünk egyet. (...) mert ők tudnak mindent, tudják a mai zenéket is, meg, ami ide kell.*”

záródott a németiséghez kapcsolódó gasztronómiai előadással (7. kép).

A GYULAI NÉMETSÉG TEREI

Az Apor tér és a Szent József templom

A fentiekben láthattuk, hogy Németváros központjának az Apor teret tekinthetjük. Ez kirajzolódik mind a helyi adatközlőim, mind más gyulai megkérdezettek által közöltekből és a rendelkezésre álló írott forrásokból is. A tér központjában a Szent József templom található, mely egyszerre névadója és jelképe is a városrésznek.¹⁴³ A templom és patrónusa jelentőségét sugallja a József név nagy gyakorisága is a helyi lakosok körében.¹⁴⁴ A templom városrészt jelképező szerepét hangsúlyozták ki egy korábbi kutatásom adatközlői is.¹⁴⁵

Az Apor tér központi státusza a 18. századtól a 21. századig folyamatos a németiség életében. Korábban e tér körül volt megtalálható a kántorlak (Apor Vilmos tér 7.)¹⁴⁶, a jegyző és tanító lakása (Apor Vilmos tér 1), később pedig az iskolai épületek (Apor Vilmos tér 1; és Jókai út 30)¹⁴⁷ (8. kép). Napjainkban a tér körül található a

¹⁴³ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

¹⁴⁴ 2013 tavaszán a Német Klubban négy vasárnap is „József-napot” kellett tartani, hogy valamennyi Józsefet feltudják köszönteni.

¹⁴⁵ A 2012 őszén 260 kérdőívben kérdeztem a Karácsonyi János Katolikus Gimnázium diákjait (zömében 13-18 éveseket), hogy írják le Gyula egyes városrészeit. Az adatközlők zöme Németvárost a József (avagy „Német-”) templommal azonosította.

¹⁴⁶ A mai Erkel Ferenc szülőház. „A német kántor jelenlegi lakása volt az 1795-ben állított önálló iskolaépület helye.” SCHERER Ferenc 1938a 329. Az épület a rendszerváltásig ismét iskola.

¹⁴⁷ A jegyzői iroda az egyesítést követően (1857) iskolai lak. A Jókai út 30. szám alatti épület korábban „Uradalmi Nap kocsma”. A gyulai uradalomhoz tartozott, 1908-tól itt volt a leányiskola. D. NAGY András 1995. 4–5., 20.

Mária Múzeum (Apor Vilmos tér 11)¹⁴⁸, az Erkel Ház, a Máriás-ház és a Német Klub épülete is.

A térben és a tér körül található a gyulai németiség szakrális kisépítményei közül valamennyi: Nepomuki Szent János szobor,¹⁴⁹ Szűz Mária szobor,¹⁵⁰ Szeplőtlen Fogantatás szobor (9. kép), Kőkereszt (10–11. kép) – egyedül a fából készült „Veres kereszt” áll másutt.¹⁵¹ A tér németiséghez kötődő szerepét hangsúlyozza, hogy a templommal szemben lévő Szent Anna Kollégium falán található a németek Gyulára telepítésének, és Scherer Ferencnek az emléktáblája is (13–14. kép).

Mag a Szent József templom, melyet a helyiek Német templomnak is neveznek, belső terével különösen hangsúlyozza a németiséghez való kötődését. A fentebb jelzett feliratváltás – a gót-betűs német feliratot a bejárat felett az 1950-es években magyarra cserélték – a rendszerváltás után ismét megtörtént: ma már fölül magyar, alul német nyelven olvasható ugyanaz a szöveg.

A templombelsőben található az 1950-es évek óta a deportálás során életüket veszttettek emléktáblája.¹⁵² Itt őrzik a német-gyulai céhek zászlait, s itt láthatók a németiséghez köthető szentek; ezek

¹⁴⁸ A Németvárosi Baráti Kör és az egyház épülete, udvarán a málenkij robot emléket őrző haranglábbal.

¹⁴⁹ A templom bal oldalán, romantikus szoborfülkében áll jelenleg. A feles életnagyságú szobor 1729-ben a Német-Gyulát Magyar-gyulától elválasztó János-árkon átvezető hídfőn állt. Mikor a híd az 1801. évi tűzvészben elpusztult, a szobrot az iskola (Szent Anna Kollégium) mellé helyezték, 1883-ban került mai helyére. CSER Sándorné 1988. 31; STEIB János 1924. 18–19.

¹⁵⁰ A Szűz Máriát ábrázoló szintén romantikus fülkében – a 19. században már a templom jobb oldalán álló – feles életnagyságú festett faszobor származása tisztázatlan. CSER Sándorné 1988. 34; STEIB János 1924. 19.

¹⁵¹ Az úgynevezett „Veres Kereszt” az Ajtóssy utcán található – régi nevén: Veres kereszt utca –, arccal Magyar-Gyula felé fordulva jelképezi a két város határát. Kidolgozása barokk. 1841 július 3-án jelent a plébános, hogy a Német-Gyulai hídnál felállított fakereszt helyébe Pettner János újat emelt. CSER Sándorné 1988. 57; STEIB János 1924. 18.

¹⁵² Mint Keszei András írja a közösség helyhez kötötten emlékezik, fontos, hogy a hely méltó legyen az emlék jellegéhez, mely hely is lehetne ennél méltóbb a németiség számára, mint a Szent József templom. KESZEI András 2010. 19.

német nyelvű, gót-betűs feliratok kíséretében jelennek meg a templom falain, a szószéket Szent Márton képe díszíti, a templomban Szent Vendel oltár, Szent Anna oltár, Szent Flórián oltár, és Szűz Mária oltár található.¹⁵³

A Német Klub

A K. Schriffert út 1. szám alatti épület szolgál helyszínül a jelenlegi német klubnak. Az épület történetéről leginkább Schriffert József (asztalos) szavaiból tájékozódhatunk.¹⁵⁴ Az 1980-ra megépült házban az évek során – először Szabó Anikó vezetésével – összegyűjtöttek német bútorokat, faliképeket, melyek jelenleg is az épület berendezésének szerves részét képezik. Az emeletes épület földszintjén található egy ebédlő nagy asztallal, amely mellett a klubtagok kényelmesen elférnek. Itt áll a bútorok nagy része is. Az emeleten a testvérvároستól, Ditzingentől (Németország) kapott könyvek találtak elhelyezésre, és ott van a biliárdasztal is, ahol a mise után szoktak játszani a tagok.

A rendszerváltás után a klub épülete előbb a Művelődési Házhoz, majd a Polgármesteri Hivatalhoz került, majd a Corvin János Múzeumhoz, ez sok problémát okozott a klubtagoknak.¹⁵⁵

A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat kérte, hogy 2009. január 1-től átvehesse a Corvin János Múzeumtól a Német Nemzeti-ségi Gyűjteményt¹⁵⁶, ez 2009-ben meg is történt. A hely új elnevezést is kapott: Német Nemzetiségi Közösségi Ház és Kiállítóhely.¹⁵⁷ Jelenleg ebben az épületben működik a K. Schriffert Hagyományörző

¹⁵³ STEIB János 1924. 9.

¹⁵⁴ „Egy romos ház volt megtámasztva, és ezt valaki megvette. És a tanár úr (...), Kovács Géza [aki megvette], az megkapta a várostól ezt a portát, de úgy kapta meg, építenie kellett arra befele saját magának egy lakást, de építenie kellett erre egyet, amit a város a Német Klubnak adott.”

¹⁵⁵ Mittag Mónikát idézve: „Ez úgy működött, mint egy múzeum. Vasárnaponként ez [az összegyűjtet], ami most van, ez mindig volt. De volt úgy, hogy ünnep, vagy valami [miatt] nem nyitottak ki, vagy nem értek rá¹⁵⁵. És az embereknek ez nem tetszett. Jönni akartak minden vasárnap mise után.”

¹⁵⁶ Előterjesztés Gyula Város Képviselő-testületének 2008. november 27-i ülésére.

¹⁵⁷ Tájékoztató 2010.

Kör, a gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Nyelvű Törzsasztal is.¹⁵⁸

A Máriás-ház

Az úgynevezett Máriás Schriffert-ház – a Jókai út 31 és K. Schriffert út 2. szám alatt – a 18. században épült késő barokk stílusú lakóház (9. kép). Azon kevés házak egyike Gyulán, mely épségben túlélte az 1801. évi nagy tűzvészt. A tűzvész után a ház lakói hálából, hogy a ház megmenekült, *Szeplőtlen Fogantatás* szobrot helyeztek el a tűzfalon az ablakok mellett felvezető lizénák között, tengelyben keretelt fülkében.¹⁵⁹ A szobor alkotóját nem ismerjük.¹⁶⁰

A lakóház egykori tulajdonosa földműveléssel, szőlő és gyümölcsstermesztéssel foglalkozott. A szobor elhelyezése óta Máriás Schriffert néven emlegette a németvárosi közösség a családot, a házat pedig Máriás-ház néven.¹⁶¹

A jelenleg renoválás alatt álló ház hosszú ideje az önkormányzat tulajdonában állt, amikor 2010-ben a Kisebbségi Önkormányzat beterveztette igényét az épületre: „Nagyon szükségesnek tartanánk az »Erkel Házzal« szemben található 1700-as években épült »Máriás Ház« megmentését, mely kiválóan alkalmas lenne egy német nemzeti-ségi tájház és németvárosi kulturális közösségi ház kialakítására”.¹⁶² A jelenleg a Német Klubban lévő német bútorok, használati tárgyak és népviseletek kiállításával szándékoznak a Máriás-házban bemutatni „Németgyula és a későbbi egyesített Gyula németvárosi polgárainak életét”.¹⁶³

¹⁵⁸ A Németnyelvű törzsasztal tagja elsősorban a Németvárosi óvoda és az Implom József Általános Iskola pedagógusai, csak részben gyulai származásúak. Zömük nem német anyanyelvűként, hanem a német nyelv tanáraként igyekszik a német nyelv használatát erősíteni.

¹⁵⁹ CSER Sándorné 1988. 33.; D. NAGY András 1995. 16.

¹⁶⁰ Schriffert József (az asztalos) így beszél a Máriás-házról: „*Nevezetessége az, hogy az egész Németváros leégett. És ez az egy ház maradt meg, azért van ott fenn [a szobor]*”.

¹⁶¹ D. NAGY András 1995. 16.

¹⁶² Tájékoztató 2010.

¹⁶³ Tájékoztató 2010.

2011-ben egy projekttervezet született az épület használatára.¹⁶⁴ A tervezetben szerepel, hogy az épület Tájházként a „hagyományos német nemzetiségi szobabeosztást” fogja bemutatni, a hármas tagolással (tisztaszoba, Hintere Stube,¹⁶⁵ konyha), illetve a Németvároson összegyűjtött bútorokkal és használati tárgyakkal. A melléképületekben a „hagyományos népi ipar és termelőkultúra” megjelenítését tervezik. Szeretnék a jövőben a Máriás-házba áthelyezni a Klubot, a Kisebbségi Önkormányzatot és a Német Nyelvű Törzsasztalt. Cél emellett a „Németváros mint turisztikai látványosság” megmutatása és egy „helyi gasztronómiai bemutató terem” kialakítása.¹⁶⁶

Fontos itt kiemelni, hogy a kisebbségi önkormányzat a projekt keretében tervezi a Disznóvágás, a Szilvalekvárfőzés, a Szüret, a Tojásfa-állítás, a Pünkösd, a Márton-nap, az Advent és a Málenkij Robotról való megemlékezést is áttenni a Máriás-házba és annak udvarára.¹⁶⁷

Emléktáblák, emlékművek és utcanevek (utcanév katalógus)

A németvárosi emléktáblák, emlékművek és utcanév-táblák a kollektív emlékezet alakzatai, szimbólumok és térelemek. Szimbólumok, mert több jelentés hordozói és ugyanakkor az észlelés eszközei. Az emlékezet alakzatai, minthogy konkrét térhez, időhöz és helyhez, meghatározott csoporthoz kötődnek, szerepet játszanak a rekonstrukcióban.¹⁶⁸ Nyilvánvalóan térelemek elhelyezkedésüknél, fizikai valójuknál fogva.

A térelemekről elmondhatjuk, hogy mind a kulturális, mind a kommunikatív emlékezet részei, hiszen egyaránt köthetőek a múlt

¹⁶⁴ Tájékoztató 2011.

¹⁶⁵ Gyakorlatilag a nappali.

¹⁶⁶ Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.

¹⁶⁷ Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.

¹⁶⁸ ASSMANN, Jan 1999. 38–39.

szilárd pontjaihoz (pl.: a két világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve) és a közelmúlt eseményeihez.¹⁶⁹

Érdemes külön kitérnünk a kulturális emlékezetre, mely a kommunikatívval szemben nem magától terjed, hanem irányított. Ennek az emlékezetnek határozott pártfogója az uralom, az uralkodó (rendszer) az emlékművek állításán keresztül nem pusztán a múlt, de a jövőre is igényt tart. Az uralkodó hatalom ugyanakkor igényt tart a felejtésre is: a mindenkori hatalom az előző uralom, a másik kollektív emlékezete elemeinek eltüntetésével és saját emlékhelyeinek kialakításával igyekszik szimbolikusan is birtokba venni a tájat.¹⁷⁰ Ennek az eljárásnak látványos bizonyítékai: az utca és tér elnevezések megváltoztatása, az előző rendszerre utaló szobrok, emlékművek és emléktáblák eltüntetése. Ezek cseréje a politikai/történeti emlékezet átírásai.¹⁷¹ Erre példa a németvárosi utcanevek megváltoztatása, melyben három nagy korszakot különíthetünk el. 1.) A 19. század közepe óta ismert németvárosi utcanevek egészen a szocializmusig német elnevezések, illetve a helyi németséghez kötődnek zömmel. 2.) A 2. világháborút követően az új politikai ideológia a helyi elnevezéseket eltörli, a lakosságra rákényszeríti saját ikonikus neveit. 3.) A rendszerváltást követően a városrész részben visszatér a szocializmus előtti elnevezésekhez, illetve bevezet új, szintén a helyi németséghez kötődő elnevezéseket. Az új utcanevek adásában egyfajta visszafogottság érezhető, az emberek nem tekintik lakóhelyüket politikai fórumnak.¹⁷²

Az utcanevek csoportosítási lehetőségei is az emlékezetre utalnak: nem csupán az ideológiai és történelmi-politikai megnevezések, hanem az egykori természeti környezetre utaló vízrajzi, állat és növényvilágból vett nevek is. Ide tartoznak még azok a nevek, amelyek a városrész egykori rendeltetésének vagy közismert, jeles lakójának állítanak emléket. Mindezekben részben az emlékek rögzítését láthatjuk.¹⁷³

¹⁶⁹ ASSMANN, Jan 1999. 51–55.

¹⁷⁰ ASSMANN, Jan 1999. 70–73.; BARNA Gábor 2002. 160.

¹⁷¹ BARNA Gábor 2002. 159., 161.

¹⁷² KOVÁCS Éva 2001. 76.

¹⁷³ BARNA Gábor 2002. 155.; CZEGLÉDI Imre 2008. 12.

A következőkben a németvárosi utcaneveket egyenként számba véve, azokon keresztül igyekszem példákkal is alátámasztani a fentieket, és rámutatni a németiség térfoglalására rajtuk keresztül.

Árnyas utca. 1851-ben mikor a *Malom utca* elnevezést feljegyezték, még állt az utcán két szárazmalom is. Mivel Gyulavárban is van hasonló elnevezésű utca, így a városrész Gyulához csatolását követően (1978) a németvárosi néven változtattak. Az elnevezésnek nincs különösebb jelentése.¹⁷⁴

Bárány utca. 1851 óta változatlan népi elnevezés.

Baross utca. Népi német elnevezése volt a *Rath Gasse* (Városház utca), ugyanis az utca sarkán található az egykori német-gyulai hivatal. 1851-ben Városház utca néven jegyzik, 1896-ban *Knaifel utca*¹⁷⁵, 1897-ben az előbbi modernebb átírásában *Kneüfel utca*. Mai nevét 1948 óta viseli. Nyilván a név viszonylagos semlegessége folytán nem adott okot mindeddig a régi névhez való visszatérésre.¹⁷⁶

Budai Nagy Antal utca. Mai nevét 1948-ban kapta, korábbi német elnevezése a *Steg Gasse*, azonos az egykori hivatalos *Palló* elnevezéssel, mely a 19. században itt található, a Körösön átvezető gyaloghídra utalt.¹⁷⁷

Dürer Albert utca. 1928 óta folyamatosan él az elnevezés, mely előbb a nürnbergi festő édesapjának, a gyulai származású Ajtóssinak állított emléket (1896), majd festő fiának. A német országban sikert arató gyulai származású mester nem véletlen élvezi a gyulai németiség tiszteletét. Korábban az uradalmi kocsmá után a *Nap utca* elnevezést viselte (1851).¹⁷⁸

Hosszú utca. 1851-ben már ezen a néven szerepel. 1936-ban a németvárost pártfogoló plébános után (*Gób Ferenc*, 1852-1921) nevezték át. 1948-ban előbb *Ságvári Endréről*, majd 1978-ban a Tanácsköztársaság egyik gyulai születésű agitátoráról, az elsők között a Szov-

¹⁷⁴ CZEGLÉDI Imre 2008. 43.

¹⁷⁵ Knaifel János (?-1869) Német-Gyula utolsó jegyzője, a két város egyesülésének tárgyalásán a város egyik képviselője. CZEGLÉDI Imre 2008. 49.

¹⁷⁶ CZEGLÉDI Imre 2008. 49.

¹⁷⁷ CZEGLÉDI Imre 2008. 61.

¹⁷⁸ CZEGLÉDI Imre 2008. 74.

jetunióba menekülő *Somló Dezső*ről (született Silberstein Rezső) nevezték át. Régi elnevezéséhez 1991-ben tért vissza.¹⁷⁹

Ív utca. Német elnevezése *Bogen Gasse*, azonos jelentésű. Az utca ívesen hajlik, már 1851-ben ezen a néven jegyezték le. Neve az idők során nem változott.¹⁸⁰

Kis utca. Németváros egyik legelső utcája, neve változatlan 1851 óta.¹⁸¹

Komáromi utca. 1855-ben a mellette folyó *Körös* nevét viseli, 1859-től Part utca, 1936 óta, a volt német-gyulai jegyző, Komáromy Miklós (1802-1849) nevét viseli.¹⁸²

Kőműves utca. Változatlan elnevezés, régebben szinte kizárólag a kőművesek lakták.¹⁸³

K. Schriffert út. Németváros szülöttjének, a földbirtokos és országgyűlési képviselő, K. Schriffert Józsefnek (1861-1935) a nevét őrzi. Az út először 1924 és 1945 között viselte mai elnevezését, korábban a Német-Gyulát Magyar-Gyulától elválasztó hídról *Híd utcájának* (1851-1924) nevezték, egy térképen pedig az itt található uradalmi kocsmá után *Nap útnak* (1855). 1945 után az új hatalom először *Táncsics útnak*, majd 1978-ban *Jászai Mari útnak* nevezte át. Mai neve 1991 óta van életben.¹⁸⁴

Liszt Ferenc utca. 1851-ben *Kápolna utca* néven említik, mely a német kápolnára utal mellette. Az időközben a kápolna helyén megépülő templomra mutat az 1897-es elnevezése: *Templom utca*. A Liszt Ferenc elnevezést 1945 óta viseli, ennek oka nem pusztán a jeles zeneszerző és zongorista német nyelvűsége, hanem az is, hogy a város (városrész) szülöttjével, Erkel Ferencével közösen alapították a Zeneakadémiát.¹⁸⁵

¹⁷⁹ CZEGLÉDI Imre 2008. 110.

¹⁸⁰ CZEGLÉDI Imre 2008. 114.

¹⁸¹ CZEGLÉDI Imre 2008. 131.

¹⁸² CZEGLÉDI Imre 2008. 136–137.

¹⁸³ CZEGLÉDI Imre 2008. 140.

¹⁸⁴ CZEGLÉDI Imre 2008. 118.

¹⁸⁵ CZEGLÉDI Imre 2008. 156.

Scherer Ferenc út. 1851-ben *Temető és Fő utca*, 1897-től a város egykori földesuráról, Harruckern János utódjáról *gróf Wenckheim Frigyes* útnak nevezték. 1945-ben előbb a harmadikutas író, költő, Sazbó Dezső (1879-1945) nevét veszi fel, majd 1959-től egészen a rendszerváltásig a Kun Béla nevet viseli.¹⁸⁶

Szent József utca. 1851-ben mint *Sz. Josef utca* szerepel, németes írásban. 1959-ben a szocialista rezsim *Luxemburg Rózának* nevezi át. 1991 óta viseli ismét régi elnevezését.¹⁸⁷

Zöldi utca. A népi német elnevezése *Grüne Gasse* (Zöld utca), 1851-ben még ezen a néven szerepel. 1910 óta viseli a Zöldi elnevezést, egy a városrészen élő német család híres sarja, Zöldi János (1862-ig Grüninger János /1824-1892/) után, aki az 1848-49-es szabadságharcban honvédtiszt volt, majd később a város rendőrkapitánya.¹⁸⁸

Mint a bevezetőben is rámutattam, fontos térkijelölők az emlékművek és emléktáblák, mint a csoporton belüli emlékezet reprezentációi. Az emlékművek felállításának célja, hogy a kiemelt esemény vagy személy ne merüljön feledésbe. A múltról megszerkesztett tudást igyekszünk általuk láthatóvá, fizikaivá tenni, és ezzel a megmaradását garantálni. Azaz az emlékezet e tárgyakba költözik.¹⁸⁹

Pierre Nora szerint helyei vannak az emlékezetnek – *lieux de mémoire* – mivel nincs már valós közege az emlékezésnek.¹⁹⁰ Mint láthattuk, ezen emlékhelyek létrehozásának privilégiumát a hatalom, azaz az uralkodó csoportok maguknak tartják fenn, így a németiséghez kötődő emlékművek a németiség németvároson való dominanciáját feltételezik azok felállítási idejében.¹⁹¹ Kifejezik emellett emlékeik megőrzésének, és ezzel az identitás megtartásának szándékát is; mint Gabriella Kiliánová fogalmaz: „egy társadalmi csoport, csak a múlt és a jelen egyesítése által, a múlt közelsége, állandósága és folytonossága

¹⁸⁶ CZEGLÉDI Imre 2008. 191–192.

¹⁸⁷ CZEGLÉDI Imre 2008. 204.

¹⁸⁸ CZEGLÉDI Imre 2008. 257.

¹⁸⁹ JAKAB Albert Zsolt 2012. 35.

¹⁹⁰ NORA, Pierre 1999. 142.

¹⁹¹ JAKAB Albert Zsolt 2012. 270.

segítségével érhet el egy bizonyos integritást, és alakíthat ki új identitást”.¹⁹²

Az emlékezet helyei közül már több elem is bemutatásra került; a következőkben a gyulai németiséghez kötődő emléktáblákat és emlékműveket igyekszem leírni, ezek elhelyezkedésével is érzékeltetni térkijelölő szerepüket.

Német- és Magyar-Gyula egyesítésére. Az Apor téri ivókútra helyeztek két domborművet 2007-ben, az egyesítés 150. évfordulóján. A két város pecsétjeit jeleníti meg, értelmező illetve kiegészítő szöveg megadása nélkül.¹⁹³

Erkel Ferenc emléktábla. A magyar opera megteremtőjének szülőházára – az egykori német-gyulai kántorlakra – 1910-ben a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület helyezte. A városi képviselő-testület már korábban, 1893-ban – Erkel halálának évében – állított ennek a helyén egy szerényebb kivitelű emléktáblát.¹⁹⁴

Dürer Albert emléktábla. A róla elnevezett út mellett, az egykori kántorlak falán 1928-ban, halálának 400. évfordulójára állították, nem helyi kezdeményezésre, hanem a Hadi Múzeuméra. Elsősorban városi emlék (12. kép).¹⁹⁵

Scherer Ferenc emléktáblája. Az emléktábla a Scherer Ferenc út mellett, az egykori német-gyulai hivatal falán található az Apor térrel, azaz a Szent József templommal szemben, vagyis Németváros központjában. Az emléktáblát 1989-ben, születésének századik évfordulóján avatta a Gyulai Városszépítő Egyesület, elsősorban nem Németváros szülöttjének, hanem Gyula várostörténete írójának kívánva ezzel emléket állítani (13. kép).¹⁹⁶

¹⁹² KILIÁNOVÁ, Gabriella 2001. 47–48.

¹⁹³ Német-Gyula pecsétjének felirata: *SIGILLUM. OPPIDI. GYULA. GERM. Magyar-gyulaie: SIGILLUM: OPPIDI. GYULA: 1.7.42.

¹⁹⁴ CSER Sándorné 1988. 69.

¹⁹⁵ CSER Sándorné 1988. 68.

¹⁹⁶ Felirata: „E házban született Dr. Scherer Ferenc 1889-1987. Gyula város monográfiája, mindmáig az egyik legjobb hazai várostörténet szerzője. Gyulai Városszépítő Egyesület 1989.

Németek Gyulára telepítésének 270. évfordulójára. 1994-ben a Scherer Ferenc emléktábla mellé helyezte el a városi önkormányzat, magyar és német nyelvű – gót betűs – felirattal (14. kép).¹⁹⁷

Gyulai német deportáltak emlékére. A templombelsőben, a Gyóntató fülke mellett az áldozatok névsorával. Minden évben a visszatérés emlékére megkoszorúzzák.¹⁹⁸

Ugyanehhez az eseményhez kötődően található emléktábla a Szent István út 38. szám alatt, Magyarvároson, az egykori gyűjtőhelyen. Ez az egyetlen a németiségre utaló emléktábla, mely kiesik Németváros területéről.

Az 1. és a 2. világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve. 1921-ben a Józsefvárosi Leányok emelték a Németvárosi – azaz Szent József – temetőben. Az eredeti névsor az első világháború németvárosi áldozatainak neveit tartalmazta, később ezt egészítették ki a második világháború áldozatainak névsorával (1. kép).

IDENTITÁS ÉS TÉRHASZNÁLAT

„Az emberi azonosság ezer meg ezer szállal kapcsolódik környezetéhez”- írja Verebélyi Kincső¹⁹⁹, s mindez a gyulai németiség esetében sincs másként. Látható, hogy a gyulai németek identitása nem elválasztható az általuk lakott területtől. Ebben az esetben az etnikai identitás egyúttal lokális identitás is. Ennek az identitásnak a felépülésében fontos tényező, hogy tudatosítja a (helyi) közösség tagjaiban, hogy a saját etnikumuk és a velük együtt élő többi közösség között határ húzódik.²⁰⁰ Ez a határ a gyulai németiség történetében először formálisan is adott volt: mind fizikai, mind önkormányzati szinten megvalósult. A történelem során az önálló önkormányzatiság, azaz az

¹⁹⁷ *Megemlékezésül a németek gyulára telepítésének 270. évfordulójára. Gyula Város Önkormányzata. Zum Bedenken des 270. Jahrestages der Unsiedlung der Deutsche sin Gyula. Stadterwastung Gyula. 1994.*

¹⁹⁸ CSER Sándorné 188. 74; GyH 1998. január 30.

¹⁹⁹ VEREBÉLYI Kincső 2005. 39.

²⁰⁰ BAKÓ Boglárka 2003. 10.

autonómia elvesztésével a helyi németiséget a szomszédos közösségektől – vagyis a magyarságtól és románságtól – elválasztó fizikai határok és határjelölők fokozatosan veszítettek jelentőségükből, de teljesen mindmáig nem szűntek meg, sőt további térkijelölők felállítására ösztönözték a helyi lakosságot (2. térkép). A történelem során mindig is igyekeztek ezt kifejezésre juttatni, cselekedeteikkel is reprezentálni környezetüket.²⁰¹ E reprezentáció érhető tetten az ünnepségekben: a gyulai németek szüreti, Márton-napi, karácsonyi, farsangi, húsvéti és egyéb ünnepeinek tere is mindenkor Németváros volt. A huszadik század második felében – a szocializmus évei alatt – kísérlet történt ennek a reprezentációs térnek a leépítésére: az állam üldözte a templomba járást, megszüntette a Köröket, és elvette a német iskolaépületeket. A rendszerváltás körül magához térő kisebbség első lépésként ezeket a tereket hódította vissza: létrehozták a Német Klubot, majd a Szent József templom körül kezdték el lebonyolítani rendezvényeiket.²⁰² Az újonnan szerveződő közösségek – paraszti és iparos körök, kisebbségi önkormányzat – az általuk használt terek révén is törekedtek identitásuk szimbolikus kifejezésére: ezek a terek kontinuitást jelentenek a szocializmus előtti és utáni németiség között. Mindezekben jelentős szerepe van és volt a vallásnak s új elemként a kisebbségi önkormányzatnak.

Szakralitás és a németiség viszonya Gyulán

A fentiekben láthattuk, hogy a német identításban milyen fontos szerepet kap(ott) a katolikus vallás. Papp Richárd a vajdasági Feketicسن és Zentán végzett kutatása alapján rámutat arra, hogy a „vallási identitás, a vallás mint az interetnikus kultúra intergratív funkciója kisebbségi környezetben felerősödik”.²⁰³ Gereben Ferencet idézve: „A vallásosság és a vallásgyakorlat a kisebbségi helyzetben felerősödik, és az

²⁰¹ VEREBÉLYI Kincsó 2005. 27.

²⁰² A térhasználat itt a tradíció fontosságára is rámutat: a közösség a régen bevált szent tereket használja. KOVÁCS Éva 2001. 75.

²⁰³ PAPP Richárd 2002. 164.

egyéni és a csoport identitás megőrzésében fontos szerepet vállal”.²⁰⁴ Egy etnikum vallásában is él, és a vallás az etnikai lét fenntartását segítette akkor, amikor semmilyen más lehetőség nem volt, hogy németek maradhassanak.²⁰⁵ Ugyanakkor a katolicizmus összekötő kapcsot jelentett a magyarok és a német kisebbség között.²⁰⁶ Különösen igaz ez amiatt, hogy a katolikus németység külön egyház híján a magyar egyházra van utalva.²⁰⁷ Láthattuk, hogy Gyulán a németek nem kaptak önálló plébániát, de egészen az 1940-es évekig hol jobban, hol kevésbé, de biztosítva volt számukra a saját káplán révén az anyanyelvi szertartás. Teljes egészében azonban sosem vonhatták ki magukat a magyar nyelvű misék alól. Mint arra többen is rámutatnak a magyar liturgikus nyelv is hozzájárult a németység magyarsághoz való asszimilációjához: a többség nyelvén zajló szertartások a nyelvcseré folyamatát erősítik.²⁰⁸ A huszadik század második felére a német nyelvet beszélők számának rohamos csökkenésével megszűnt az igény a német nyelvű misére, és ez az igény ma sincs meg.

A vallásosság és a német identitás összetartozását érhetjük tetten a helyi identitás legfontosabb és egyúttal szakrális jellegű jelképeiben is. Ilyen jelkép maga a Szent József-, azaz Német-templom, központi helyzetével (3. térkép), német szentjeivel és felirataival. Klamár Zoltán a közép-bácskai Pacséron – ahol szintén különböző vallású és etnikumú népesség térbeli elkülönülésével számolhatunk már a 18. századtól – végzett kutatásáról megjelent tanulmányában rámutat arra, hogy a „vallás által kodifikált térfoglalás”, a templomok építése, a különböző felekezetek egyik legfontosabb feladata. A templomok tagolják és teszik hangsúlyossá a különböző etnikumok életterét Gyulán is, melyek egyben tájékozódási pontok is.²⁰⁹

A templom építése a német közösség összefogásával valósult meg, s ugyanez az összefogás érhető tetten felújításaiban és az új ha-

²⁰⁴ GERE BEN Ferenc 1999. 129.

²⁰⁵ BINDORFFER Györgyi 1996. 43.; 48.

²⁰⁶ BINDORFFER Györgyi 2008a 155–156.

²⁰⁷ BINDORFFER Györgyi 2008a 156.

²⁰⁸ BINDORFFER Györgyi 2008a 155–156; BORBÉLY Anna 2000. 41.

²⁰⁹ KLAMÁR Zoltán 2009b 48–50.

rang beüzemelésében²¹⁰ is az utóbbi néhány évben.²¹¹ A helyi identitás és vallás összekapcsolódását fejezték ki a fent említett egykori körmenetek a legnagyobb vallási ünnepeken, valamint napjainkban a klubtagok vallásos érzülete, ugyanis az összejövetelek mindig a vasárnapi misével kezdődnek. „Az ünnep során megjelenik az etnikus manifestáció” – írja Papp Richárd a csíksomlyói búcsúnak a magyarság életében betöltött szerepéről, és ugyanez igaz a németiség ünnepeire is. A Szent József vagy Szent Márton-napon, vagy más ünnepein a németiség saját maga számára teremt egy élő szimbólumot. A rítusok kapcsán minden évben megerősödést nyer a kisebbség „kultúrájának megőrzésében és folytonosságában Isten jelenléte által”.²¹²

A németiség Gyulán a 18-19. században még területe határának kijelölésére is a valláshoz nyúlt, szentek révén biztosította a határok megtartását, amikor *Szent János árkának* nevezte a Magyar-Gyulát Német-Gyulától elválasztó árkot, és mellé *Nepomuki Szent János szobrát* állította, illetve a *Veres keresztet*.²¹³ Az árok megszüntetése, a Szent János szobor elhelyezése eredeti helyéről egyúttal a határ megszűnését is jelentette, a németiség önállóságának csorbulását. Ezek az építmények önmagukban elveszítik eredeti térkijelölő funkciójukat, mely napjainkban megerősítést kíván. Ezt fejezi ki az utóbbi években a Veres keresztre felkerült, a németiség betelepülésének emléket állító tábla, és a Szent János szobor fényképének megjelenése a Német Klubban.

A kisebbségi önkormányzat szerepe

Mint Váradi Mónika megfogalmazza: a kisebbségi önkormányzatok tevékenységük központjába a nemzetiségi kultúra ápolását és átöröklé-

²¹⁰ GyH 1998. április; KOVÁCS József 2011. 134–135.

²¹¹ „Újra megkondul a harang (...), megyei német kulturális nap Gyulán. A sörátor már délelőtt állni fog az Apor téren (...), ismét elindul a Józsefvárosi Templom hosszú évek óta »halott« toronyórája, és megkondulnak a harangok is.” GyH 1998. április.

²¹² PAPP Richárd 1996. 9–10.

²¹³ STEIB János 1924. 18–19.

tését állítják.²¹⁴ Bottlik Zoltán véleménye szerint a 21. században a német kisebbségi önkormányzatokra hárul a német kisebbség fenntartásának szerepe.²¹⁵ Mindezzel a szereppel láthatóan Gyulán is azonosul a helyi kisebbségi önkormányzat, amikor magára vállalja a helyi rendezvények lebonyolításának és megrendezésének szerepét. Az identitásmegőrző szándék mellett azonban az önkormányzat részéről a helyi szokások egyfajta kisajátításával is számolhatunk. A megőrzésre szánásban az önkormányzat részéről szerepe van az egyéni megfontolásoknak és ízlésnek a vezetőség részéről, melyet befolyásol, hogy a rendezvényekben törekednek azok „közösség-összetartó” és „turistacsalogató”²¹⁶ szerepét is hangsúlyozni. A rendezvényekben kevésbé kapnak tevőleges szerepet azok a helyi idősek, akik még emlékeznek a régi szokásokra, helyüket egyre inkább az önkormányzat fiatalodó vezetőségárja veszi át, és így a rendezvények lebonyolításában olyan elemek is helyet kapnak, melyek sosem voltak sajátjai a gyulai németiségnek korábban.

Ilyen elem a bajor viselet megjelenése a rendezvényeken, mellyel egyfajta kontinuitást kívánnak kifejezni a német telepeseikkel, tekintet nélkül arra, hogy ez a viselet tudomásunk szerint nem volt jelen korábban Gyulán a németiség körében. Hasonló elem a modernkori Németországból átvett Tojásfa állítás húsvéti szokása, a sváb zene felelevenítése a helyi zenei tradíciók ismerete nélkül, a standard német nyelv használata a helyi dialektussal szemben, és egyéb olyan elemek, melyek alapjait nem „helyből” nyerik, hanem ausztriai, németországi tapasztalatokból.

Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzat – mondhatni – professzionális módon tesz – láthatóan sikeres – kísérletet a németiség tereinek visszaszerzésére a közösség számára (Német Klub; Máriás-

²¹⁴ VÁRADI Mónika Márta 2002. 178.

²¹⁵ BOTTLIK Zsolt 2003. 80.

²¹⁶ „A turisztikai látványosság minden esetben kulturális konstrukció. Közösségi szinten elfogadott jelentés nélkül nem lesz turisztikai látványosság semmi. A látványossággá válás egy alkotó és értelmező folyamat eredménye, mely az értelmet biztosító kultúrára épül, éppen ezért csoportfüggő és relatív.” PUSZTAI Bertalan 2010. 4.

ház), és ezzel a tőle részben független közösségi életnek is teret nyújt (Német Törzssasztal; K. Schriffert Hagyományörző Kör). Ezek a különböző kulturális egyesületek fontos közösségteremtő és szervező erőket jelentenek, melyekben az eltérő foglalkozású, életkorú és művelt-ségű, de azonos etnikumú személyek egymásra találhatnak.²¹⁷

Német identitás Gyulán

Az identitás kifejezésében fontos szerepet szokás tulajdonítani a nyelvnek is,²¹⁸ ezt hangsúlyozzák a kisebbségi önkormányzat törekvései is. Bár a nyelvi identitás felélesztésében szerepet játszik a nyelvoktatás is, egyértelműen látszik, hogy a gyulai németek körében ez gyakorlatilag nem él. Ugyanakkor – mint arra Bindorffer Györgyi Dunabogdány kapcsán rámutat – a nyelvi tradíció felbomlása nem jár együtt törvényszerűen az etnikai identitás elvesztésével is. Az etnikum szokásaiban, zenéjében, táncaiban, vallásában, erkölcsében, lokálpatriotizmusában és történelmi tudatában is él,²¹⁹ és él azokban a közösségekben, melyeket saját magának megszervez. A gyulai németiség identitásának megőrzésében láthattuk, milyen erős szerepe van napjainkban is a vallásnak, milyen erős szerepe van az emlékezetnek és milyen jelentős szerepe van a helyi ünnepeiknek.

Az emlékezet – minthogy nem őrzött meg emlékeket a betelepülés előttről – kisebb részben fiktív történelemalkotásra (lásd a betelepülők szekerének megjelenése a lekvárfőzésen), nagyobb részben az átélt történelem újra és újra átélésére (málenkij robotról való megemlékezések fontossága) alapozva létrejövő identitásstabilizáló folyamat.²²⁰

²¹⁷ KLAMÁR Zoltán 2009a 144.

²¹⁸ Mirk Mária szerint a nemzetiségi hovatartozás kritériumai közül a legfontosabb a nyelvhasználat, de nem elhanyagolható tényező az egyén kulturális igénye és gyakorlata, a származása, valamint az a jog, hogy valaki egy bizonyos nemzetiséghez tartozónak érezze és vallja magát. MIRK Mária 1995. 46.

²¹⁹ BINDORFFER Györgyi 1996. 43.

²²⁰ BINDORFFER Györgyi 2008b 65.; 74.

A gyulai németiség ma is tartó térfoglalásai, a szaporodó rendezvények és azok változásai a helyi identitás fokozódó felértékelődéséről, megerősödéséről tanúskodnak számunkra. Gereben Ferenc az identitástudat egyik fontos sajátosságát a fennmaradásra való törekvésben, a lényegesnek ítélt jegyek/tulajdonságok megőrzésében látja, mely törekvések megújítását láthattuk.²²¹ Ez az újjászületés szükségszerű változásokkal jár együtt, melyek vizsgálata kapcsán nyomon kísértük és kísérhetjük a jövőben egy helyi közösség életének alkalmazkodását a történelem kínálta lehetőségekhez, és a saját magáról kialakított kép változását is.

RÖVIDÍTÉSEK

GyH	Csengettyű. A gyulai német kisebbségi önkormányzat lapja. A <i>Gyulai Hírlap</i> melléklete
MÉL	Magyar Életrajzi Lexikon
NémGyu	„Rozmaring” Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat honlapja http://www.nemetgyula.hu
Tájékoztató	A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat helyzete és munkája. Tájékoztató.
1999	Gyula Város Önkormányzatának Képviselő testülete, 1999. november 22-i ülésére.
2004	Gyula Város Önkormányzata Képviselő-testületének 2004. november 22-i ülésére.
2009	Gyula Város Képviselő-testületének 2010. február 25-i ülésére.
2010	Beszámoló a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat 2010. évi munkájáról. Gyula, 2011. február 2.
2011	Beszámoló a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat munkájáról 2011. Gyula, 2012. február 1.

²²¹ GEREKEN Ferenc 1998. 95.

IRODALOM

ÁCS Zoltán

1980 Adatok a gyulai németek úrbérrendezés előtti történetéhez. *Békési Élet* 1980. 15. évf. 3. sz. 295–303.

1985 Egy gyulai német család hagyatéka a 18. század végén. *Békési Élet* 1985. 20. évf. 3. sz. 378–385.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BAKÓ Boglárka

2003 Az interetnikus kutatásokról. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok*. Együttélés a Kárpát-medencében. MTA Társadalomtudományi Központ. Budapest, 9–18.

BALASSA M. Iván

1989 A magyarországi németek népi építkezéséről. *Ház és Ember* 5. Szentendre, 31–49.

BARNA Gábor

2002 Idő és emlékezet. In: Árva Judit–Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Tabula Könyvek, Budapest, 152–171.

BECK Zoltán

1974 *Népszokások Békés megyében*. Néprajzi cikkek, tanulmányok. Békéscsaba.

BECSEI József

1979 Gyula településrendje. *Békési Élet* 1979. 14. évf. 3. szám. 313–333.

BENCsik János

1985 A német nemzetiségi klubról. *Gyula Város Tanácsának Tájékoztatója* 1982–1985, 18.

BIELEK Gábor – JÁROLI József

2004 *Keresztnevéadási szokások a gyulai katolikusok körében a XVIII–XIX. században*. Gyula.

BINDORFFER Györgyi

1996 *Identitás kettős kötésben*. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

2002 Asszimiláció és túlélés. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–32.

2008a Vallási együttélés. In: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában*. B&D Stúdió, Pécs, 147–157.

2008b Kulturális és Kommunikatív emlékezet. Történelemkonstrukció és történelem rekonstrukció a magyarországi németeknél. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Zenta, 61–78.

BORBÉLY Anna

2000 A nyelvmegőrzést és a nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság* 2000/6. (43.) 36–47.

BOTTLIK Zsolt

2003 A magyarországi német kisebbség etnikai-földrajzi sajátosságai az utóbbi húsz évben. *Pro Minoritate* 2003/tél 71–82.

CZEGLÉDI Imre

2008 *Gyula város utca nevei: közterületi nevek 1851-2005*. Gyula Város Önkormányzata, Gyula.

CSANÁLOSI Árpádné – NAGY Mária

1995 A német nemzetiségi nyelvoktatás története a gyulai 3. Számú Általános Iskolában. *Évkönyv 1995-1996*. 3. Számú Általános Iskola, Gyula, 23–27.

CSER Sándorné

1988 *Szobrok. Domborművek, mozaikok. Emlékművek. Emléktáblák*. Gyula.

ERDMANN Gyula

1990 *Deportálás, kényszermunka*. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban. Gyulai Füzetek 4. Gyula.

GEERTZ, Clifford

2001 *Az értelmzés hatalma*. Antropológiai írások. Osiris Kiadó, Budapest.

GEREBEN Ferenc

1998 Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio* 1998/2. 95–112.

1999 *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.

A. GERGELY András

1996 *Kisebbségi tér és lokális identitás II*. Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció (Kiskunhalas). Budapest.

IMPLÓM József

1973 *Gyula város története*. Gyula.

1991 Virágvasárnaptól húsvétig. In: Draskovich József (szerk.): *Implom József összegyűjtött kisebb írásai és életművének bibliográfiája*. Gyulai Füzetek 4. Gyula. 122–125.

JAKAB Albert Zsolt

2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: a kulturális emlékezet reprezentációi Koložsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság, Koložsvár.

JÁROLI József

1989 Szakrális néprajzi gyűjtemény Gyulán. *Békési Élet* 1989. 1. szám. 62–67.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2008 Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 369–410.

KEMÉNYFI Róbert

1996 Etnikus térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. *Regio* 1996/4 120–132.

KESZEI András

2010 Az emlékezet rétegei. *Korall* 41. (2010/11), 5–34.

KILIÁNOVÁ, Gabriella

- 2001 Kollektív emlékezet és identitás-formálás. Közép-európai temetési szertartások a hagyománytól a modernitás felé. *Regio* 2001/3 47–68.

KLAMÁR Zoltán

- 2009a Párhuzamos világok. Az etnikai alapú szegregáció a Vajdaságban: szerémségi és bácskai példák. In: Bali János – Turai Tünde (szerk.): *Élet/út/írások. Szilágyi Miklós tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 140–148.
- 2009b Közös múlt. Közös mezsgyekövek. Identitáskonstrukciók hatása a térkijelölés folyamatára egy többnemzetiségű közép-bácskai faluban. *Bácsország* 2009/3. (50.) 48–52.
- 2010 Az identitás elemei. Egy hagyományteremtő pásztornap a Tisza-vidéken. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvásó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged, 85–92.

KOVÁCS Éva

- 2001 A terek és szobrok emlékezete (1988–1990). Etűd a magyar rendszerváltó mítoszokról. *Regio* 2001/1 68–91.

KOVÁCS József

- 2011 *Visitatio Canonica a gyulai plébánián (1715–1993)*. Gerhardus Kiadó, Szeged

KOZMA István

- 2002 Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945–1948). In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–74.

MAJOROS Pál

- 2010 *A kutatómódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök nem csak szakdolgozat-íróknak*. Perfekt Kiadó, Budapest.

MÉL

- 1967 *Magyar Életrajzi Lexikon* (Kenyeres Ágnes főszerk.) Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MESTER Tibor

2007 Mentális térképezés. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*. Módszertani jegyzet. Budapest-Pécs, 296–316.

MÉSZÁROS Csaba

2010 Résztvevő megfigyelés, befogadás és nyelvismeret. Az antropológiai terepmunka hitelességéről. *Tabula* 2010. 13. (2.) 173–194.

MIRK Mária

1995 Német nemzetiségi nyelvhasználat Pilisszentivánon. *Regio* 1995/3. 44–64.

MOSOLYGÓ László

1975 Adalékok Gyula város idegenforgalmi földrajzához. *Békési Élet* 1975. 1. sz. 55–66.

D. NAGY András

1995 *Németvárosi épületek, Gyula. Deutschstädtische Gebäude, Jula.* Gyula.

NÉMETH Csaba

1990 A Békés megyei németek karácsonyi népszokásai. *Gyulai Hírlap*, 1990. december 21: 4.

NORA, Pierre

1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 14. évf. 3. sz., 142–157.

PAPP Richárd

1996 „Ahol egy nép találkozik” – a csíksomlyói pünkösdi búcsú 1995-ben. In.: Boglár Lajos – Papp Richárd – Tarr Dániel – Tóth Bernadett (szerk.): *Etnikum és vallás*. Apróbb írások a vallási kommunikáció témakörében. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 9–17.

2002 Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 163–194.

2003 Vallási tradíció és kisebbségi kultúra a Kárpát-medencében. *Tabula* 2003 6 (1), 59–92.

PUSZTAI Bertalan

2010 A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata. Turizmus-szemiotikai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. *Tabula* 2010. 13. (1), 3–18.

REISZ Ádám

1986 A német nemzetiségi klub és nemzetiségi mozgalom Gyulán. *Gyula város Tanácsának tájékoztatója*. Gyula 1986/2. 13–14.

2002 *Németvárosi hagyományok a XX. században*. Deutschstädtische Traditionen im 20. Jh. Gyula.

RÜCKNÉ KÁDÁR Judit

2000 Az azonosságtudat változása az integrációs folyamatban (a mezőberényi németek példája). *Körös tanulmányok* 2000. 119–128.

SCHERER Ferenc

1938a *Gyula város története. I. kötet*. A földesúri város. Gyula.

1938b *Gyula város története. II. kötet*. A rendezett tanácsú város. Gyula.

SOMOGYI Zoltánné

1996 *A német nemzetiség Gyulán*. Gyula.

STEIB János

1924 *A gyulai Józsefváros története, 1724-1924*. Gyula.

STRACZ Rezsőné

1992 Németvárosi farsangi népszokások. *Gyulai Hírlap*, 1992. március 7: 4.

SZABÓ Ferenc

2008 A békés megyei németek betelepítése és XVIII-XIX. századi története. In: Szabó Ferenc: *Két és fél évszázad az Alföld történetéből*. Válogatott tanulmányok. Szeged, 299–319.

SZABÓ Ildikó

1996 *Közösségsszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében I. rész*. Három település interetnikus viszonyai (Méhkerék, Gyula, Körösszakál). Budapest.

SZILÁGYI Miklós

1976 *Gyula gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII-XX. században.*
Vezető a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum állandó kiállításá-
hoz. Gyula.

TÖLCSÉR Mariann

2004 *A német nemzetiségűek helyzete Békés megyében.* Központi Sta-
tisztikai Hivatal Békés Megyei Igazgatósága. Békéscsaba,
2004. május.

VÁRADI Mónika Mára

2002 Német kisebbségi önkormányzatok és változó helyi társa-
dalom. *Regio* 2002/2. 166–193.

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Minden napok jeles napok.* Hétköznapiak és ünnepek a nép-
szokások tükrében. Timp Kiadó. Budapest.

VINCZE Virág

2011 *Három város hagyományai és népszokásai egy helyen – Gyula város*
nemzetiségei régen és ma. Hagyományok Háza, Népi játszóházi
foglalkozásvezető tanfolyam.

ZIELBAUER György

1989 A Békés megyei németiség XX. századi történetének, asz-
similációjának néhány kérdése. *Békési Élet* 89/1 38-51.

SPACE USAGE BY THE GERMANS OF GYULA IN THE GERMAN DISTRICT

BALÁZS NAGY

After the expelling of the Turkish the life in the lordship of Gyula revived with three ethnicities of different faiths and cultures from the first half of the 18th century. The Hungarian, German and Romanian colonists arriving here formed spatially distinct parts in the settlement (the Hungarian, German and Romanian Districts). Two of them, the Germans and the Hungarians created administratively autonomous municipalities, called Hungarian-Gyula and German-

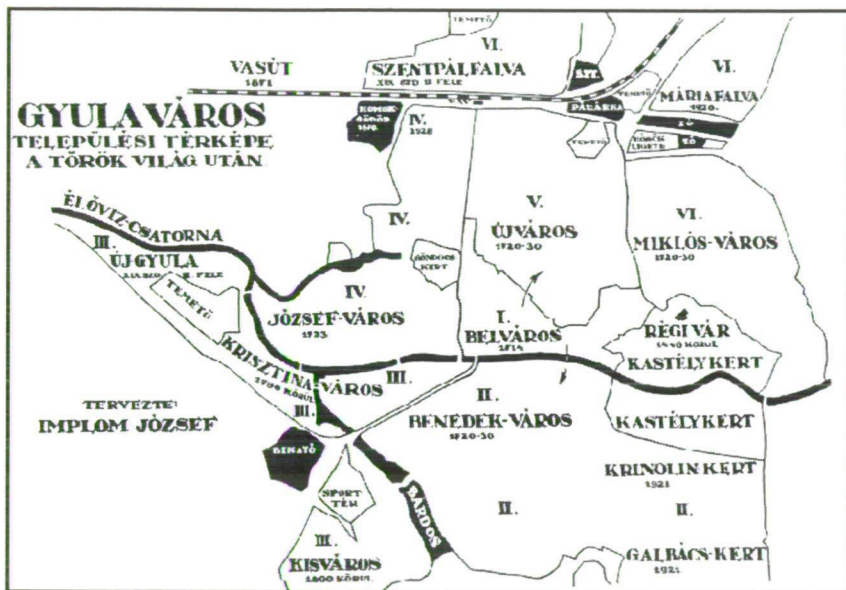
Gyula, until the middle of the 19th century which were only a ditch distance far from each other. Despite the union of the two separate municipalities the segregation still persists.

In my research I strive to present the tools of the space usage by the Germans of Gyula through their space usage over a period of almost three hundred years, following the track of the practice through the German festive habits, their memorial and the names of streets and squares. For all this I use the historical sources, the oral history, and the participant observation. Among my methods the particular symbols, the elements of the local festivals and my interviews with the data providers of German Gyula have special importance.

As a result of my research I managed to collect the tools of space designation among the Germans in Gyula in the different eras. I have tried to highlight the close link between the religious and the ethnic identities of the Germans; also to the fact that the events initiated by the minority government conserve and enhance the role of identity, and to what the role of this minority government is in choosing the elements of identity what are considered to be important. I try to draw attention to local clubs and circles as the places for exercising and preserving the identity from the part of the minority.

It can be said that the ethnic and local identities of the Germans in Gyula are closely related, and from their settlement until today their means of representation can still be found in the German District, on the territory of the former German-Gyula, these can be seen during a 19th century wedding march, a modern event or even during the usage of the street names or the development of spatial memory locations.

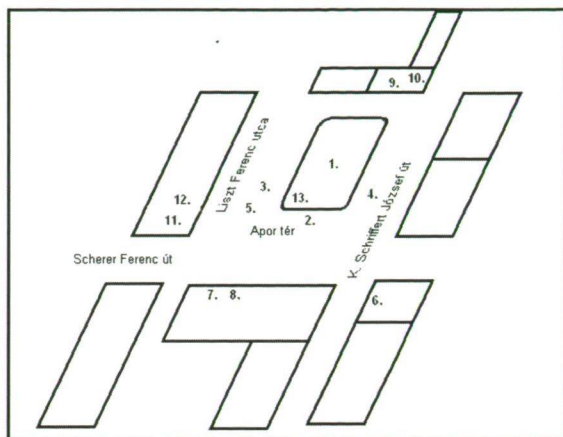
KÉPMELLÉKLET

1. térkép

Implom József térképén nyomon követhetjük az egyes városrészek kialakulásának kronológiai sorrendjét és egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedésüket. Miklós-város a Nagy-Románváros másik elnevezése, a Szent Miklós templom után, ugyanezt a gyakorlatot tükrözi Németváros elnevezése is (József-város a térképen), a térképen szereplő Benedek-város a tulajdonképpeni mai Magyarváros.

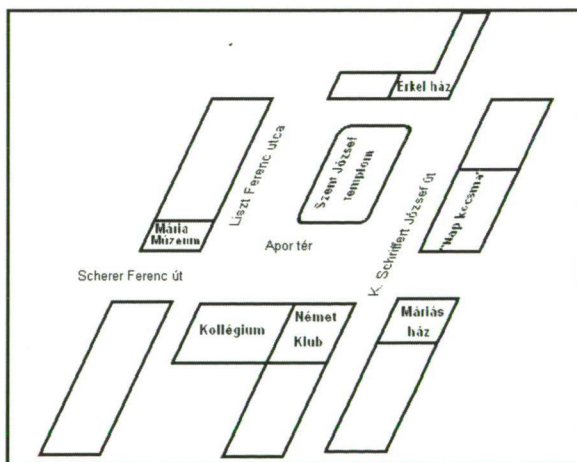
(SCHERER Ferenc 1938a 289. nyomán)

2. térkép

A Szent József templom köré csoportosuló térkijelölő elemek:

- 1./Szent József templom; 2./Feszület; 3./Szűzanya szobor; 4./Nepomuki Szent János szobor; 5./Kút (rajta a két város pecsétjével); 6./Szeplőtlenfogantatás szobor;
- 7./Scherer Ferenc emléktábla; 8./Németek Gyulára telepítésének emléktáblája;
- 9./Erkel Ferenc emléktábla; 10./Dürer Albert emléktábla; 11./Mária Múzeum;
- 12./Málenkij robot emlékhely (harangláb) (A szerző rajza)

3. térkép

A Szent József templom közvetlen környezete
(A szerző rajza)

1. kép

Az I. és a II. világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve a Szent József (Németvárosi) temetőben (A szerző felvétele).

2. kép

Az egykori Iparos kör épülete a Scherer Ferenc úton, ma városi szociális ellátó intézmény (A szerző felvétele).

3. kép

2012-ben a hazatérésről való megemlékezés túlélőkkel és hozzátartozóikkal a Mária Múzeum udvarán, a harangláb mellett. A képen zöld-fehér viseletben Mittag Mónika a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat elnöke (balról a harmadik) (NémGyu).

4. kép

A Wiszt-kocsma egykori épülete a Scherer Ferenc úton, ma varroda (A szerző felvétele).

5. kép

A disznótor a létrára húzott sertéssel, háttérben a Szent József templom, a kép készítője mögött a Mária múzeum (NémGyu).

6. kép

Tojásfa állítás az Apor téren (www.gyulaihirlap.hu 2013. április 20).

7. kép

A 2012-es németvárosi szilvalekvárfőzés. A kép az Apor tér bal oldalát ábrázolja, a Mária szoborral. (A szerző felvétele).

8. kép

Az egykori uradalmi Nap kocsma, majd Németvárosi Leányiskola a K. Schriffert úton, ma szociális segítő központként üzemel (A szerző felvétele).

9. kép

A Máriás ház, a K. Schriffert út felől (www.muemlekem.hu 2012. április 20).

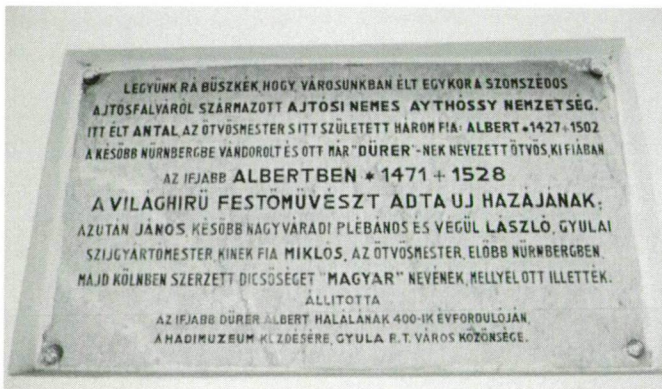
10. kép

Az úgynevezett Veres Kereszt a Dürer Albert úton, a Magyarvárossal szembe, a Németvárosnak háttal. Előtte kis tábla a németek Gyulára telepítésére emlékeztet (A szerző felvétele).

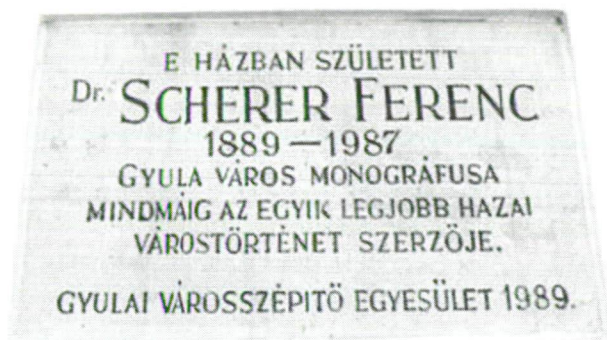
11. kép

A Knaifel házaspár által állított márvány feszület a Szent József templom előtt (A szerző felvétele).

12. kép

Dürer Albert emléktáblája az Erkel Ház oldalán, a róla elnevezett út felől (A szerző felvétele).

13. kép

Scherer Ferenc emléktáblája az egykori német-gyulai hivatal falán, a róla elnevezett út felől (A szerző felvétele).

14. kép

A németek Gyulára településének emléktáblája a volt német-gyulai hivatal falán, a Scherer Ferenc út felől (A szerző felvétele).